

HABA PÉTER

NIMBUSZ ÉS IDENTITÁS

AZ IPARTERV TEVÉKENYSÉGÉNEK RECEPCIÓJA
A KORAI KÁDÁR-KORSZAKBAN

Az 1956 utáni magyar építészet általános szakmai és társadalmi recepciójának alakulásában különös módon egy olyan szakterület játszott rendkívül jelentős szerepet, amely csak ritkán kerül a szélesebb körű érdeklődés középpontjába. Az ipari beruházások tervezésével foglalkozó szakmai szegmenst ugyanis a bonyolult mérnöki szerkezetek és gyártástechnológiai rendszerek dominanciája, illetve a történeti előképek és tradíciók lényegesen kisebb szerepe gyakran kivonja az építészet egészét meghatározó stiláris és szellemi tendenciák fősodrából, „különutas” tervezői attitűdök és alkotói módszerek sokféleségét indukálva. Időről időre azonban éppen e sajátos különállás, ez az elvi és gyakorlati autonómia ad alkalmat arra, hogy az ipari építészet a szakma egésze szempontjából is fontos megújulási törekvések katalizátora vagy legalábbis jelentős közreműködője legyen.

Ilyesfajta időszak érkezett el a Kádár-korszak első éveiben is. Ekkoriban a magyar építészetet a szocialista realizmus diktátuma okán szükségszerűen bekövetkező presztízsveszteség és szellemi zavarodottság utáni „ön-rehabilitáció”, a hazai modernizmus visszaállításának (pontosabban: a kádári vezetés által elvárt tipizálást és tömeges előregyártást célul kitűző, de a helyspecifikus érzékenységet és az építészek alkotói autonómiáját is szem előtt tartó megújításának) problémája, valamint a friss nyugati tendenciákhoz való viszony művészi-világnézeti és műszaki szempontból egyaránt komplex kérdése foglalkoztatta.¹ Az építészet e sok dilemma ellenére kísérletező szellemű, friss gondolatokkal és izgalmas szakmai vitákkal teli időszakába lépett. Ez a lendület azonban az 1960-as évek közepére jócskán alábbhagyott, ugyanis az építésügyi szervek – az építőipari program jelentős

korrekciójának jegyében – ekkoriban már a lehető legnagyobb mértékben igyekeztek átállítani a tervezőirodákat a hivatalosan diktált títustervek és tömegesen előregyártott épületszerkezeti elemek adaptálására, mely egyfelől szükségszerűen egyfajta elmerevedést okozott, másfelől az alkotói ambíciók újragondolására, mélyreható építészeti szemléletváltásra ösztönzött.² Ez a változás nem sokkal a Kádár-rendszer korai – a történettudományban általában 1956 végétől 1962/1963-ig számított – korszaka, a hatalmi intézményrendszer és a társadalom konszolidációjának éveit követően történt, s már egy következő szakasz problémáit – a harmadik ötéves terv (1966–1970) megvalósítása kapcsán szükségesé váló gazdaságpolitikai irányváltást, illetve az ezzel összefüggésben átalakított építőipar-fejlesztési koncepciót – tükrözte.³

Ebben az alig nyolc-tízéves útkereső periódusban az ipari beruházások terén felbukkanó új építészeti jelenségek bizonyos szempontokból meghatározó példát jelentettek számos szakmai kör számára a reálisnak tűnő szakmai elvrendszerek felkutatása során. Az ipari építészetet e pozíciójában az a tény is megerősítette, hogy a pártpropaganda centrumában álló iparfejlesztési programok kapcsán hosszú időn át egyértelmű politikai akarat mutatkozott anyagi-technikai értelemben jó minőségű, igényesen tervezett, monumentális ipari épületegyüttesek létesítésére – rendkívüli szakmai (konstruktori és építőművészeti) pezsgést idézve elő. Mint arról még szó lesz, az 1950-es évek végén induló iparosítási program specifikumaihoz, az építőipar és a gazdaság átalakuló viszonyaihoz rugalmasan igazodni képes épületszerkezeti szisztémák kifejlesztésére irányuló – a nyugati mérnöki újításokat és formálásbeli tendenciákat is figyelem-

mel kísérő – törekvések óriási lökést adtak az építészeti kreativitásnak is.

Aligha véletlen tehát, hogy az ipari tervezéssel foglalkozó legfontosabb intézmény, az 1948–1950 között megszervezett, s több mint ezer főt alkalmazó Ipari Épülettervező Vállalat (IPARTERV) körül csakhamar egyfajta nimbusz, egy ideálkép kezdett kialakulni: a vállalat mindinkább mint különleges alkotóműhely, az ipari építészet pedig mint sikerághazat értelmeződött. Az IPARTERV tevékenységének korai Kádár-korszakbeli recepcióját lényegében ennek az ideálképnek a formálódása dominálta, amelyben a korszak elméleti szakemberei éppúgy alapvető szerepet játszottak, mint a szakpolitika vagy a vállalat vezető személyiségei, s mint ilyen, lényegében az 1956 utáni magyar építészet út- és értékkereső törekvéseinek egyik legfontosabb megnyilvánulásaként értékelhető.

Ez a sajátos jelenség óriási hatásúvá vált: nemcsak magának a vállalatnak az önértékelésére hatott vissza, hanem rendkívül időtállóan is bizonyult. Az idősebb magyar építészek körében még napjainkban is szinte toposzként ismétlődik, hogy valamennyi állami tervezőiroda közül az IPARTERV biztosította a legnagyobb szellemi szabadságot, hogy kiváló vezetői és a hazai modernizmus hagyományával való szoros kapcsolatai révén mindig lehetőséget adott a mérnöki és művészi értékek kollektív szintézisére, hogy ez a vállalat dolgozhatott a legjobb kivitelezőkkel és építőanyagokkal, hogy mindig ellen tudott állni azoknak a politikai elvárásoknak, amelyek a szakmai szuverenitást érintették volna, sőt, hogy jórészt képes volt kivédeni még azt a presztízsveszteséget is, amelyet az építészet többi területének a sematizáló típustervezési és előregyártási gyakorlat miatt el kellett szenvednie az 1960-as évek közepétől. Ahogy arról az alábbiakban részletesen szó esik, ez az IPARTERV-kép a Rákosi-korszakba visszanyúló előzményekre alapozódva az 1950-es évek második felétől kezdett el egyre határozottabb alakot öltetni, s ekkortól formálódott az a hozzá kapcsolódó narratíva, az a fogalmi keret is, amely évtizedeken át tartó vándorútra indult cikkről cikkekre, könyvről könyvre.⁴

Mindezek tükrében nem kétséges, hogy a korai Kádár-korszakbeli ipari építészet szakmai és társadalmi pozíciójának elemzése során legalább annyira számolni kell az ipari építészet mint szakterület és az IPARTERV mint alkotóközösség atipikusságáról szóló gondolatok, illetve az ipari építészet kortárs recepciójának elemzésével, mint magának az emlékanyagnak a feltárásával, rendszerezésével és analízisével. Egyfelől azért, mert e vizsgálat által lehetőség nyílik az ipari építészet sajátos hazai helyzetéről, illetve magának a szakterületnek a saját-

szerúségéről alkotott koncepciók változó szellemi háttérének megismerésére. Másfelől azért, mert így felismerhetővé és leválaszthatókká válnak az építészeti szaksajtóban kanonizált ipari építészeti alkotásokra több mint ötven éven keresztül rárétegződött különféle értékelési klisék, azok a szerzői-szerkesztői szelekciók, melyek időnként az emlékanyagot az IPARTERV-narratíva különböző változataihoz igazították (és viszont). Természetesen nem arra kell irányulnia e munkának, hogy valamilyen bizonytalan hitelű mérce alapján elvitassa e narratíva igazságát, hanem inkább a mozgatórugóit kell megkeresnie, hogy a valósághoz való viszonya – legalábbis valamilyen mértékben – feltárulhasson.

Lássuk tehát, hogy valójában honnan ered az IPARTERV-nimbusz – melyek azok a meghatározó építészeti és tervezőmérnöki attitűdök, szakmagyakorlásbeli elvek, építészetelméleti tendenciák, szak- és pártpolitikai tényezők, amelyek a vállalat e sajátos szerepét alakították. Ez az áttekintés egyúttal a vállalat legjelentősebb építészeti eredményeinek elemzésére is lehetőséget nyújt.

Szerkezeti és formai megújulás

Bár a korai Kádár-korszak ún. korrekciós gazdaságpolitikája a Rákosi-diktatúra koncepciójával való szakítás jegyében eleinte az ország adottságaihoz igazodó, mérsékelt, s az intenzifikálásra is nagy figyelmet fordító iparosításra alapozódott, 1958 után – a KGST-országok termelési kooperációival és az életszínvonal radikális emelését célul kitűző pártpolitikával összefüggésben – ismét a nehéz-, vegy- és építőipar extenzív fejlesztését támogató irányvonal került előtérbe.⁵ (Ez az irányvonal nemcsak a hároméves tervet [1958–1960], hanem az azt követő második ötéves tervet [1961–1965] is meghatározta.) Az ország iparosításának e második hulláma alig felmérhető mennyiségű feladatot jelentett az IPARTERV munkatársai számára. A frissen elkészült ipari létesítmények monumentalitásuk, újszerű építészeti szerkezeteik okán különösen alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a kádári konszolidáció propagandájának vizuális háttérévé váljanak: az 1960 körüli időszakban a párt napilapja, a Népszabadság sorra közölte az új gyárak látványos fotóit, melyhez a korszak szocialista techno-optimizmusának szólamaival teletűzdelt beszámolókat mellékeltek – számos esetben az épületek technikai nagyszerűségét, humánumát is kiemelve.⁶ György István az IPARTERV építészeiről szóló, 1961-ben megjelent cikkében nemcsak részletekbe menően elemzi a gazdaságosság, funkcionalitás és esztéti-

kum terén szinte egymással „versengő” új konstruálási metódusokat, de ezeket mint az ország arcultát „újjávarázsoló” ipari építészet alappilléreit mutatja be.⁷ A szerző a vállalat meghatározó tervezőinek nyilatkozataira hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon az ipari építészet mint speciális szakterület csak a háború után nyerte el szakmai autonómiáját és kapott kellő megbecsülést: korábban a gyárosok többsége nem tulajdonított különösebb jelentőséget az üzemi épületek minőségének, s jobbra „házon belül”, változó színvonalon oldották meg az építkezéseket (de azért a szerző nem tagadja, hogy egyes ipari építéseknek a háború előtt is „jól ment”). A vállalat ekkori főmérnöke, Szendrői Jenő és a jelentős szerkezettervező, Gnädig Miklós szerint a háború után a lehetőségek óriási tárháza nyílt meg a tervezők számára, Mátrai Gyula, a nagyra becsült konstruktőr pedig úgy látja, hogy a hazai ipari építészet „fantasztikusan szép korszaka” érkezett el. A cikk tehát visszafogott, a jelenségek valódi jelentőségét mérlegelő, de nyilvánvalóan propagandisztikus célokat is szolgáló hangvétellel azt sugallja, hogy a roppant méreteket öltő szocialista iparfejlesztés és az állami tervezőirodai rendszer együttesen a hazai ipari építészet kiteljesedését segítette elő.

Mindezzel összefüggésben az IPARTERV szakmai és politikai presztízse elkezdett rendkívüli gyorsasággal a korábbiaknál is nagyobbra nőni. Ezt az építészeti szaksajtó is erősítette, bőségesen méltatva azt a nagyszabású épületszerkezeti innovációt, amely az 1950-es évek második felében indult útjára, s egy minden szempontból új korszak kezdetét jelezte a magyar ipari építészetben: a frissen elkészült üzemek látványos héjszerkezetei, terrárcsos struktúrái, virtuóz vasbeton és acélkonstrukciói azt az érzetet keltették, hogy Magyarországon az IPARTERV képes a leginkább lépést tartani a nemzetközi tendenciákkal, s a legvilágosabban demonstrálja a hazai építészetnek a Rákosi-korszak összeomlása után végbemenő megújulását. Ezt a benyomást tovább mélyítette, hogy az 1950-es évek végétől időről időre rangos nyugat-európai folyóiratok és könyvek is közölték az IPARTERV munkáit.⁸ Az IPARTERV saját folyóirata, az *Ipari Építészeti Szemle* tematikája és arculata is a nemzetközi nyitás jegyében újult meg, s mind nagyobb súlyt fektetett a legfrissebb nyugat-európai és amerikai mérnöki fejlesztések, építészeti tendenciák ismertetésére. Jelentős publicitást kapott az is, hogy az Építészeti Nemzetközi Szövetsége (Union Internationale des Architectes, UIA) 1961-ben az IPARTERV-nek adományozta az Auguste Perret-díj Ex-aequo-fokozatát a helyszíni vasbeton-előregyártásnak nevezett kivitelezés-technológiai módszer fejlesztése és az ah-

hoz kapcsolódó szerkezettervezés terén végzett, nemzetközi szinten is kimagasló tevékenységéért.⁹ E jelentős elismeréstől és a nemzetközi publikációktól nyilvánvalóan nem függetlenül az UIA III. Ipari Építészeti Szemináriumát 1964-ben Magyarországon tartották – természetesen a vállalat közreműködésével.¹⁰

A Perret-díj – ironikus módon – éppen akkor érkezett, amikor a vállalat szakemberei számára már világos volt, hogy az építészeti, technológiai és gazdaságossági szempontból egyaránt sikeresen – és hatalmas mennyiségben – alkalmazott helyszíni előregyártás technológiájának fejlesztése az időközben lényegesen megváltozott makroökonómiai és építőipari helyzetben, valamint a radikálisan átalakuló gyártástechnológiai rendszerek igényei szempontjából már nem foglalhat el olyan domináns szerepet az ipari építészetben, mint fénykorában, a Rákosi-korszakban. Az új szituációban egyre több új tervezési megbízás kapcsán bizonytalanodott el az az általános meggyőződés, hogy Magyarországon az ipari beruházások számára elsősorban a helyszíni előregyártás jelentheti a legköltséghatékonyabb megoldást.¹¹

A helyszíni előregyártást az építőipar és az építészszakma szovjetizálásának, illetve a IPARTERV megszervezésének idején, 1947–1951 táján vezették be a magyar ipari építészetbe, s hamarosan igen széles körben el is terjedt, hiszen rendkívül anyagtakarékos és gyors építést tett lehetővé a súlyosan forrás- és eszközhiányos, jelentősebb előregyártó üzemekkel sem rendelkező magyar építőipar számára a Rákosi-korszak szédületes iparosítási rohamában. Minthogy kismértékű építőipari fejlesztéssel is lehetővé tette, hogy a hagyományos, idényjellegű kivitelezési módszerek helyébe kvázi sorozatgyártott szerkezeti elemek összeszerelésén alapuló eljárások lépjenek, ezért – legalábbis egy szűk évtizeden át – a helyszíni előregyártás mind gazdasági, mind ideológiai szempontból igazolható volt a szakpolitikai szervek számára is.¹² A helyszíni előregyártáson alapuló mérnöki konstrukciók fejlesztése meglepően gyorsan, szinte projektről projektre zajlott, s nemcsak a szerkezeti elemek méreteinek (feszítésvonalainak, magasságainak stb.) növelése és a gazdaságossági mutatók javítása terén ért el rendkívüli eredményeket, de a szerkezeti szisztémáknak gyakran a statika és az anyag törvényszerűségein messze túlmutató építészeti értékeket hordozó kimunkálásában is. A hazai helyszíni előregyártás – elsősorban Mátrai Gyula és a neves építőmérnök, Mók László széles körű tájékozottsága révén – sokat magába szívott a módszer fejlesztésének 1930-as–40-es évekbeli nyugat-európai – különösen franciaországi, németországi,

1. Erőmű, Tiszapalkonya. 1952–1957. Tervezők: Mátrai Gyula, Pásztai Károly, Bereczki László, Vasek László.
 Forrás: (Modern) (Ipari) Építészeti Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 2163

nagy-britanniai – és szovjetunióbeli fejleményeiből, a második világháború katonai és hadiipari létesítményeiben alkalmazott szerkezeti elem-rendszerekből és az olyan jelentős konstruktőrök elveiből is, mint Eugène Freyssinet, Gustave Magnel vagy Pier Luigi Nervi.¹³ Ugyanakkor mindezek a források elsősorban a helyszíni előregyártás hazai adottságokhoz igazodó változatának megteremtéséhez szolgáltak alapul, egy olyan változathoz, amely nemzetközi viszonylatban is monumentális méretű alkotásokat tett lehetővé.

Érthető tehát, hogy ez a módszer idővel a korszak ipari építészetének általános arculatát is meghatározta, s így az IPARTERV szakmai identitásának is fontos elemévé vált. Ebben alapvető szerepe volt annak is, hogy a kivitelezési módszerek és szerkezeti szisztémák fejlesztésében főszerepet vállaló Mátrai Gyula és az általa vezetett – a vállalat szervezeti struktúrájától részben elkülönülő – tervezőcsoport egy olyan sajátos betonszerkezeti esztétika alapjait vetették meg, amely jelentős szerepet kapott az 1950-es évek első felében a szocialista realizmus stílusi követelményei (a klasszicizálás) és a gyártástechnológiai rendszerek által megkövetelt építészeti konfigurációk közötti formai konfrontációk enyhítésében is.¹⁴ Ebben a vonatkozásban talán a legszemléletesebb példa a tiszapalkonyai erőmű (Mátrai Gyula, Pásztai Károly, Bereczki László,

Vasek László, 1952–1957, 1–2. kép): a tervezők az előregyártott tartószerkezeti elemek és homlokzati panelek formáit úgy alakították ki, hogy azok egyfelől precízen illeszkedjenek a funkcionális, gépészeti és kiviteli szempontoknak, másfelől egyfajta jelzesszerű, mégis markáns klasszicizáló ünnepélyességet kölcsönözzenek az épület összképének.¹⁵

Amikor nyilvánvaló lett, hogy a Kádár-rendszer új ipari és technológiai fejlesztéspolitikája a Rákosi-korszakban gazdasági indokkal másodlagos

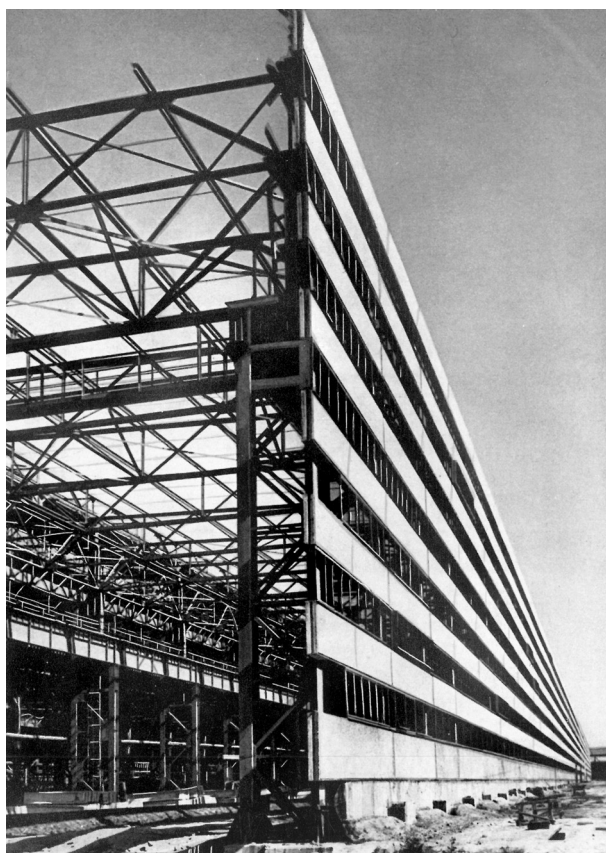
2. Erőmű, Tiszapalkonya. Az épület helyszínen előregyártott tartószerkezete. 1952–1957. Tervezők: Mátrai Gyula, Pásztai Károly, Bereczki László, Vasek László.
 Forrás: (Modern) (Ipari) Építészeti Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 2061

jelentőségűnek tekintett kivitelezési módszerek, főleg a monolitikus betonszerkezetek, a különféle acél- és alumíniumszerkezetek és az építőipari üzemekben gyártható típusszerkezetek fejlesztését ösztönözi, a helyszíni előregyártás pozíciójának is meg kellett változnia.¹⁶ Ez az IPARTERV szakmai identitásában is komoly váltást jelentett: a korai évek, a hőskor szimbólumává váló helyszíni előregyártás fejlesztése – abban a formájában, ahogy korábban zajlott – csakhamar elvesztette prioritását. Ugyanakkor a helyszíni előregyártás gyakorlatának innovatív ereje és alkalmazkodóképessége nem szűnt meg, így még jó néhány éven át jelentékeny – igaz, a korábbiaknál fokozatosan egyre kisebb – részt képviselt az IPARTERV mérnöki tevékenységében. Jellemzővé válik, hogy a helyszínen előregyártott épületelemeket más szerkezeti és kivitelezési módszerekkel (monolitikus vasbetonvázakkal, üzemen előregyártott vasbeton elemekkel, acélstruktúrákkal stb.) kombinálva és lényegesen kisebb méretekben alkalmazzák – vagyis egyre ritkábban alkotnak belőlük teljes épületszerkezeteket. A helyszíni előregyártás tehát az 1960-as évek elején betagozódott a vállalat által elfogadott sokféle kivitelezési eljárás és tervezői módszer közé, de ezzel mintegy utat engedett annak, hogy a magyar ipari építészet megújulása rendkívüli formai-szerkezeti változatosságot teremtve mehessen végbe. Hangsúlyozandó azonban, hogy bár nagy korszaka leáldozott, a helyszíni előregyártás az 1960-as évek során mégis mindvégig akceptálható építéstechnológiai és szerkezettervezési megoldásnak számított olyan esetekben, melyek során az üzemi előregyártás nem jöhetett szóba.¹⁷

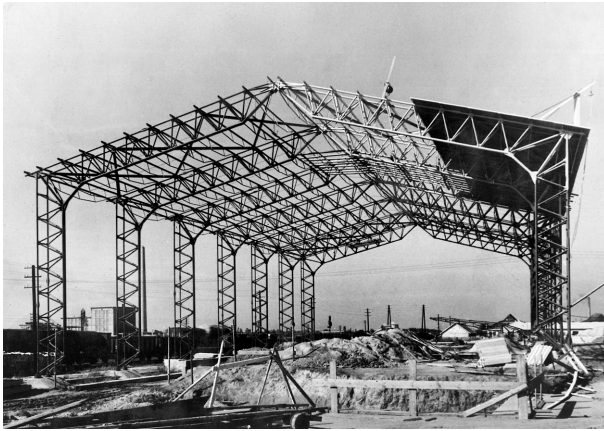
Néhány példa meggyőzően szemlélteti, hogy a vállalat tervezői egymással párhuzamosan rendkívül sokféle szerkezeti és kivitelezési szisztéma kidolgozásával foglalkoztak. A dunaiújvárosi Dunai Vasmű hengerművei (meleghengercsarnok: Pásztor Viktor, Springer Antal, Schön József, 1955–1960; hideghengercsarnok: Pásztor Viktor, Balázs János, 1963–1967, 3–4. kép)¹⁸ vagy a budapesti Kőolajipari Gépgyár (Horváth Iván, Mayer József, 1960-as évek eleje, 5. kép) számára gigantikus méreteik ellenére is könnyed, finom részletekben bővelkedő acélszerkezetű csarnokok épültek. Az új acél- és vasbetonszerkezeti szisztémák ötvözésére, illetve a szerkezet és a termelőgépek sajátos integrációjára tettek kísérletet az ajkai erőmű tervezői, a korszak egyik legérdekesebb „ipari enteriőrjét” hozva létre (Vörösmarty Kálmán, Nagy József, 1955–1960, 6. kép).¹⁹ A Székesfehérvári Könnyűfémű öntödéjében és préművében (Menyhárd István, Farkas Ipoly, Hidasi Lajos, 1958–1961, 7–8. kép),²⁰ a Csepel Vas- és Féművek Csőgyárának új üzemegei-

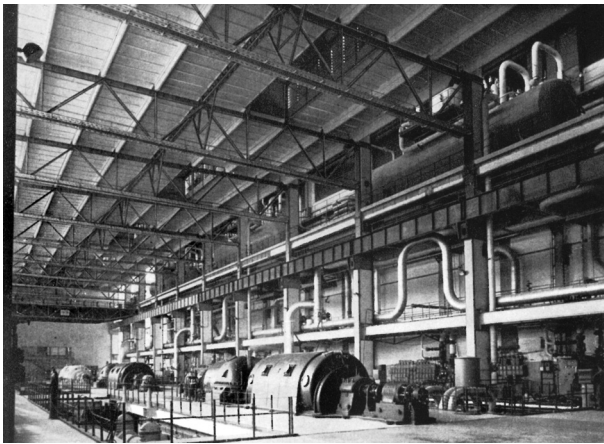
3. A Dunai Vasmű hideghengercsarnoka, Dunaiújváros. 1963–1967. Tervezők: Pásztor Viktor, Balázs János. Forrás: Szabó János szerk.: Nagyipari létesítmények 1945–1975. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975, 36.

4. A Dunai Vasmű hideghengercsarnoka, Dunai Vasmű, Dunaiújváros. 1963–1967. Tervezők: Pásztor Viktor, Balázs János. Forrás: Szendrői Jenő: Ipari építészetünk. Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 187.

5. A Kőolajipari Gépgyár raktárcsarnokának szerkezete, Budapest. 1960-as évek eleje.
Tervezők: Horváth Iván, Mayer József.
Forrás: (Modern) (Ipari) Építészeti Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 4626

6. Erőmű, Ajka. 1955–1960.
Tervezők: Vörösmarty Kálmán, Nagy József.
Forrás: Szendrői Jenő: Ipari építészetünk.
Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 220.

ben (Menyhárd István, Semsey Lajos, 1960–1962 körül, 9–10. kép)²¹ vagy a Zsolcai Épületelemgyárban (Vellay István, Nagy József, 1961–1963, 11. kép)²² újszerű mérnöki megoldásokat alkalmazó monolitikus héjszerkezetekkel, a budapesti Kábel- és Sodronykötélgyár (Mátrai Gyula, Pászti Károly, Nagy Arisztid, 1960–1962, 12. kép)²³ esetében pedig helyszínen előregyártott dongaelemekkel kísérleteztek. Az utóbbi példa bizonyítja, hogy a helyszíni előregyártás továbbra is rejtett magában jelentős fejlesztési lehetőségeket. A korszak jellemző alkotása az Erőmű Javító és Karbantartó Vállalat budapesti telepének csarnoka (Székely Károly, Nagy József, az 1960-as évek közepe, 13. kép),²⁴ ahol a helyszínen és üzemben gyártott vasbeton elemeket acél szerkezeti részletekkel egészítették ki: a struktúra formai komplexitása az épületgépészeti és gyártástechno-

lógiai berendezésekkel való szerves összefonódásának eredménye, és szobrászian dinamikus, expreszszív látványt nyújt.

Mindezzel egy időben azonban felbukkant még egy fontos – a fentiekben már említett – szerkezet-tervezési-építészeti tendencia. Éppúgy, ahogy a Keleti Blokk országaiban szinte mindenütt, Magyarországon is előtérbe került az üzemi előregyártáson alapuló tipizálás, legfőképp a kisebb léptékű – könnyű- és gépipari, élelmiszeripari stb. – projektek terén alkalmazható ún. univerzális csarnok-szerkezetek kifejlesztésének kérdése.²⁵ Az 1950-es évek második felében lezajló mérnöki és üzemi kísérleteket követően beinduló fejlesztési folyamat a tervezők számára a technikai-tervezésmódszertani kérdéseken túl az építészeti alapelvek tekintetében is nagy kihívást jelentett: újra kellett gondolniuk az ipari épület mint olyan fogalmát, az épület, a gyártástechnológia és az emberi igények viszonyrendszerét. A tipizálással kapcsolatos egyre erősebb politikai nyomás az alkotói autonómia, illetve az ipari épület autonóm műként való értelmezését is problematikusá tette. A tipizált ipari épület fogalma ugyanis ebben a vonatkozásban immár nem valamilyen konkrét gyártástechnológiai rendszert szolgáló zárt struktúrát, hanem egymástól lényegesen eltérő üzemi folyamatokat is kielégíteni képes „keretet” jelentett. Ez a megközelítés a gyakorlatban a technológiai változásoknak is teret engedő, variábilis és csereszabatos elemekből álló – azaz univerzális – típus-szerkezetek kialakítását célozta meg.

Az univerzális csarnok-szerkezetek nagy volumenű gyártása és alkalmazása azonban az építőipar felkészületlensége miatt meglehetősen lassan indult be, csak az 1960-as évek közepén kapcsolt nagyobb sebességre.²⁶ Az egyik első ilyen rendszerű ipartelep a Gnädig Miklós és Bajnay László által kidolgozott típus-szerkezet adaptálásával felépült szekszárdi Mechanikai Mérőműszergyár volt (Bokor Mihály, Kovács Tibor, Heffer János, Steiner Imre, 1960–1965, 14–15. kép).²⁷ Kétségtelen, hogy a késlekedés ellenére ez a tipizálási szemléletmód és az univerzalitás elve az 50-es évek végétől a magyar ipari építészet egészét elkezdte áthatni – azokban a feladatkörökben is, melyekben jobbra csak egyedi, speciális szerkezeti megoldások jöhettek szóba (így például a vegy- és nehézipari beruházások esetében). E projektek kapcsán a tervezők az ún. helyszíni tipizálás lehetséges útjait igyekeztek felkutatni: ez az új törekvés az újonnan építendő ipartelepek létesítményeinek egységes – de az egyes épületek specifikumaival is precízen összeegyeztetett – méret- és szerkezeti renden alapuló tervezését – és esetleges előregyártását – jelentette.²⁸ Ezt a módszert mindenekelőtt a Tiszai Vegyi Kombinát rep-

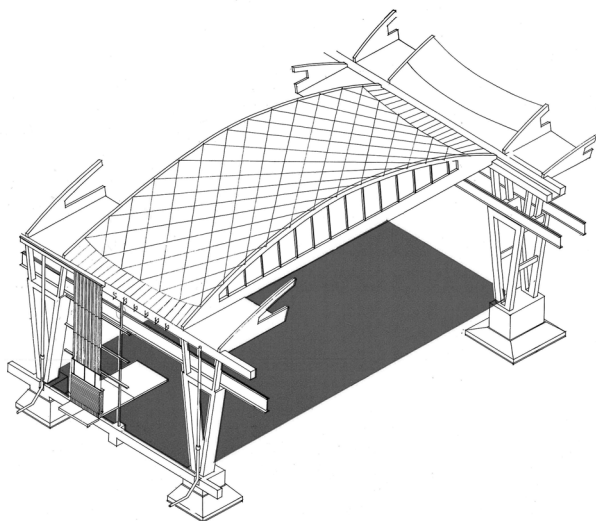
7. A Székesfehérvári Könnyűfémű üzem csarnoka. 1958–1961. Tervezők: Menyhárd István, Farkas Ipoly, Hidasi Lajos.
Forrás: (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 4622

rezentálja (TVK, nitrogénműtrágya-gyár: Bajnay László, Gnädig Miklós és társaik; 1959–1964; poli-
etiléngyár: Bajnay László, Koncz Attila és társaik,
1966–1968, 16. kép),²⁹ amelynek tipizált elemkészle-
tét egy, az építkezés helyszínéhez közeli ideiglenes
építőipari üzemben gyártották sok éven át. Ez és a
hozzá hasonló ipari együttesek egyfelől a minden
alkotóelemre kiterjedő univerzalitás eszméjének
megtestesítői lettek, másfelől autonóm építészeti
művekként is értelmezhetőek voltak, hiszen az
adott feladat specifikumaihoz érzékenyen igazodó,
funkcionálisan és esztétikailag zárt kompozíciót al-
kottak – markáns választ adva az új tipizálási ten-
denciák sematizáló hatására.³⁰

Az ipari építészetnek ez az ambiciózus szerke-
zeti megújulása természetesen a tervezők esztétikai
gondolkodására is nagy hatással volt. Az építészek
például az önmagukban is izgalmas formavilágú
tartószerkezetek és a homlokzatok áthatásaiban
kreativitásuk határtalan kibontakozási lehetőségét
látták: elég ha megfigyeljük, hogy a csepeli csőgyár
esetében hogyan formál a tervező önálló kompo-
zíciót a profilüveg-falakon átsejlő belső szerkezet
foltjaiból és a héjszerkezetek hullámzó kontúrjaiból

(17. kép), hogy miként vetül ki a belső technológiai
struktúra az előregyártott falpanel-rendszer min-
tázatában a Mádi Örlömű (Hunyadi László, Vellay
István, Gázsó László és társaik, 1958–1962, 18.
kép)³¹ és a dunaiúvárosi Dunai Szalmacellulózgyár
(Böhönyey János, Südi Ernő, Takátsy Béla, 1957–
1962, 19. kép)³² homlokzatain, hogy az orosházi
magtisztító-üzem (Emódy Attila, Salamon István,
Szilárd József, 1955–1959, 20. kép)³³ súlyos tömbjét
hogyan oldják fel a homloksíkra kifutó tartóvázak
színezéssel átszellemített vonalrajzai. Az ajkai erő-
mű alkotói a belső technológiai rendszer által meg-
határozott tömegformák mozgalmasságát a hom-
lokzatok kristálytiszt, nyugodt geometriájával, a
hatalmas üvegfalazat vázának egyöntetű raszterével
állították szembe (21–22. kép).

Mindezek alapján már világosan látható, melyek
voltak szerkezeti és formai szempontból azok az új
fejlemények, amelyek az IPARTERV jelentős szak-
mai és társadalmi reputációját előidéztek. A vállalat
tevékenységét olyasfajta reflexivitás jellemezte,
amely képessé tette arra, hogy Magyarország vál-
tozó gazdasági-társadalmi helyzetére, a hazai és
nemzetközi építészeti szemléletmódok fordulataira

8. A Székesfehérvári Könnyűfémű üzemi csarnokainak szerkezeti szisztémája. 1958 körül. Tervezők: Menyhárd István, Farkas Ipoly, Hidasi Lajos. Forrás: Farkas Ipoly – Menyhárd István: Székesfehérvári új alumíniumöntöde és présmű. IÉS, 18 (1960), 4.

és a legújabb építőipari kihívásokra – még ha gyakran kudarcok közepette is, de – egyaránt szuverén, művészeti vonatkozásban újszerű válaszokat adhasson. Az IPARTERV tevékenységének szerkezeti-estétikai megújulásában nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a Nyugat-Európában ekkortájt – különösen a nagy fesztávú csarnokok terén – hatalmas fejlődést mutató és az építészeti formálást mélyen átható ún. térbeli (más néven háromdimenziós) vasbeton- és fémszerkezeti szisztémák ismerete is:³⁴ számos hazai ipari épület vázrendszere azt sejteti, hogy tervezőik a kor legfrissebb héjszerkezeteinek és térrácsos struktúráinak példáját és tapasztalatait tartották szem előtt, s azokat egyéni módon voltak képesek felhasználni.³⁵ Az építéstechnika e forradalmi változásaival összefüggésben világsszerre megszorodtak azok az építészeti elméleti művek, melyek a szerkezeti törvényszerűségek és a művészi intuíció-invenció szintézisének kérdéseivel, a „szerkezetek filozófiájával” foglalkoztak.³⁶ Ez Magyarországon is érezte hatását: a hazai szerkezettervezés legjelentősebb gyakorlati és elméleti szakemberei ragadtak tollat, hogy ez irányú gondolataikat rögzítsék, s a hazai fejlemények vonatkozásában aligha véletlenül hivatkoztak gyakorta az ipari építészet újdonságaira.³⁷

A nemzetközi tendenciák iránti érzékenységet azonban nemcsak szerkezeti, hanem technológiai-funkcionális és formai szempontból is bizonyítja a debreceni Biogal Gyógyszergyár kiserelőüzeme számára készült, de végül nem megvalósított terv (Gulyás Zoltán, Szendrői Jenő, 1962–1963). A köz-

ponti közlekedőmagokkal összekapcsolt toronycsoportok láncolatából álló együttes Louis Kahn emblemikus munkája, a philadelphiai Richards-laboratórium (1957–1961) funkcionális rendszerét továbbfejlesztő alaprajzi elrendezésével és tömegformájával, könnyű térrácsos födém szerkezeteivel, a legfrissebb gyártástechnológia és az emberi szempontok téri szintézisével, egész építészeti kompozíciójának kieléglettségével még a neves építészettörténész és kritikus, Reyner Banham figyelmét is felkeltette.³⁸

A támogató építészeti elmélet és a vállalat „belső szemei”

Úgy tűnik, hogy az IPARTERV e társadalmi és szakmai rangja nem pusztán az ipari építészet számára előnyös politikai-gazdasági konstellációnak, a vállalatnál összesűrűsödő mérnöki-építészeti szakértelem innovatív szellemének és a nemzetközi sikereknek köszönhető. A szakma számos elméleti szakembere járult hozzá széles körben terjesztett tanulmányokkal, cikkekkel ahhoz, hogy az IPARTERV e különlegességéről alkotott nézetek szellemi értelemben is megalapozódjanak. Egyelőre nem világos, hogy ezek a szövegek mennyiben voltak konstruálói vagy inkább csak reflektálói e képnek, az viszont bizonyos, hogy a presztízsnövekedésnek számos, a Rákosi-korszakra visszanyúló előzménye volt.

Ebben a tekintetben a magyar ipari építészetnek a szocialista realizmus ideológiájához való viszonyával kapcsolatos megállapítások tűnnek a legfontosabbnak. Major Máté, építészettörténész és -teoretikus, szakmapolitikai értelemben is meghatározó akadémikus az IPARTERV tevékenységét értékelő, 1954-ben megjelent cikkében arra utal, hogy a vállalat a szocreállal szembeni ellenállás centruma lett: szerinte sok építész az a „félreértés” vezérel, hogy „az ipari építészetben – a korszerű funkciók (technológia) és a korszerű konstrukció fontossága következményeként – továbbra is csak a formálás 1951. előtti elvei érvényesülhetnek”.³⁹ Major szavai ugyan az ideológiai értelemben tájékozatlan építészek elmarasztalását szolgálják, sokat elárulnak a közhangulatból: az IPARTERV az informális szakmai közegben az építészeti elvűség szimbólumaként jelent meg.⁴⁰ Mindazonáltal a szerző megdicséri az IPARTERV munkáját, de természetesen nem ezen az alapon. Az ipari építészet színvonalát általánosságban jobbnak tartja, mint a többi szakterület teljesítményét, mégpedig azon tervek okán, melyek sikeresen szintetizálják az innovatív szerkezeti megoldásokat, a funkció és a gyártástechnológia

9. A Csepel Vas- és Fémművek Csőgyárának üzemi csarnoka. 1960–1962 körül. Tervezők: Menyhárd István, Semsey Lajos.
 Forrás: (Modern) (Ipari) Építészettért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 5425

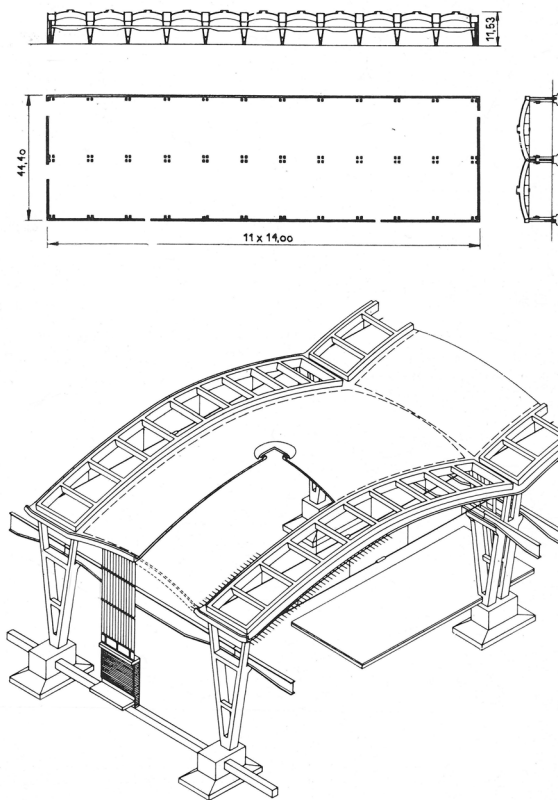
összefüggéseit a „magasabb rendű formálással” (értsd: a szocreál-ideológián alapuló formálással).⁴¹ Kétségtelen, hogy az ipari építészet speciális kötöttségei okán bizonyos védettséget élvezett a szocialista realizmus diktátumaival szemben, ám az ideológiai nyomás idővel ezen a szakterületen is érezte hatását (ha nem is olyan intenzitással, mint a többi szakterületen), s – mint láttuk a tiszapalkonyai erőmű példáján – számos tervezőt sajátos formálásbeli stratégiák alkotására készítetett.⁴²

Az építészeti szocreál ideológiájának összeomlása után, 1956-ban, Major már a közelmúlt objektív elemzésére törekedve úgy fogalmaz, hogy az ipari épületek a szocreál időszakában (vagyis nagyjából az 1951 és 1955/1956 közötti években) a technológiai és szerkezeti kötöttségek miatt vagy sikeresen ellenálltak vagy „az egyéb épületeknél is szervertlenebbül” teljesítették a formai elvárásokat. „Egy kisebb részükben viszont a gazdagabb formálásra törekvés és a kötöttségek ténye a kölcsönhatás következtében szerencsésebben, magasabb hőfokon forr össze, mint az építészet egyéb feladataiban.”⁴³

Ez után hosszú csend következik ebben a témakörben, mígnem Granasztói Pál, a magyar urba-

nisztikai kutatások vezető személyisége 1965-ben már csak a sikeres ellenállást és a szerkezeti innovativitást emeli ki: „archaizáló hatásokra törekedni (...) itt (...) nem volt se mód, se szükség. Így vált a hazai ipari építészet mindennél inkább és hamarabb új építési módok, szerkezetek s (...) monumentális építészeti formai hatások kohójává”.⁴⁴ Granasztói szavai a szakmában ekkoriban már általánosan elterjedt véleményt tükrözhetnek: az 1960-as évek második felétől egész sor olyan építészeti könyv és cikk jelent meg, melyek hasonló álláspontot képviselnek.⁴⁵

Az évtized elején egy másik – immár a szocreál-kérdéstől független, de a társadalmi-politikai ideológiákkal összefüggő – szalon is elindult a magyar ipari építészet mint kivételes helyzetű szakterület méltatása. A kezdeményező ismét Major Máté volt *A „szép” és a „művészi” mai építészetünkben* című, 1961-es építészettelméleti tanulmányával, amely a dialektikus materializmus tételeire támaszkodva a kortárs magyar építészet általános állapotának értékelésére vállalkozik.⁴⁶ Major koncepciója szerint az építészeti alkotások három formai szinten létezhetnek: a „materiális funkcióknak” megfelelő

10. A Csepel Vas- és Fémművek Csőgyárának üzemi csarnoka. Szerkezeti szisztéma, alaprajz és metszetek. 1960 körül. Tervezők: Menyhárd István, Semsey Lajos. Közli: Dr. Menyhárd István: Héjszerkezetek. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966. 378.

„szükséges formától” az építészetre vonatkozó törvényszerűségeket magasabb szinten hordozó „szép formán” át a legmagasabb rendű – vagyis „szép”, egyszersmind „a valóság megismertetésére” és a „szocialista társadalom szemléletmódjának” közvetítésére alkalmas – „művészi formáig”. Minthogy a magyar szocialista építésnek – írja Major – a társadalmi rendszer fejlődésének aktuális stádiumában egyelőre a mennyiségi-termelési szempontokat kell előtérbe helyeznie, s ezért bizonyos engedelményeket kell tennie a tartalmi-esztétikai szempontok hátrányára, a „szép forma” ritkán valósulhat meg, a „művészi forma” elérésének pedig még nincsenek meg a feltételei. De a szerző konklúzióként kiemeli, hogy az építészet többi területével szemben „(...) egyre tisztábban valósul meg az építészeti »szép« ipari építészetünkben, hiszen ebben a technológiai-termelési feltételek (...) kategorikusabban követelik meg (...) a kivitel kifogástalan minőségét és (...) az alkotók magasfokú tudományos képzettségét és tervezői (művészi) képességét”.⁴⁷ Major hasonló gondolatokat fogalmaz meg egy szintén 1961-ben tartott előadásában is, de a Tiszai Vegyi Kombinátnál (TVK) akkoriban zajló építkezéseit elemezve

mintha már arra célozgatna, hogy az épületegyüttes megközelíti a „művészi formát”, ugyanis a mű „anyagi és szellemi létezése” immár „széttéphetlenül” egybeforrt, s így nem egyszerűen a „szocialista ember megbecsülését szolgálja”, hanem „bontakozó esztétikumában” már az „új kultúra kialakulását szolgáló szocialista gondolat nyilatkozik meg”.⁴⁸ Ezen a ponton rá kell mutatni arra is, hogy a TVK-t ekkoriban az építészeti szerkezetek minden korábbinál magasabb fokú tipizálása és előregyártása kapcsán magasztalták – mégpedig a szakma és a szakpolitika főszereplői egyaránt.

Major 1962-ben megjelent, *Matter and Form in Hungarian Industrial Architecture* című cikkében a magyar ipari építészet esztétikai törekvéseit immár a korszak általános építészeti tendenciáinak – különösképpen a tartalom és a forma viszonyával kapcsolatos dilemmára adott friss nemzetközi válaszoknak – a kontextusába állítja.⁴⁹ Gondolatmenetét a fenti szövegeire építi, de kiemeli, hogy mivel a szocializmus építésében alapvető szerepet játszik az ipar minőségi kompromisszumokat nem ismerő fejlesztése, a legjobb anyagok, legfrissebb szerkezeti vívmányok alkalmazására, a művészeti szempontok teljes érvényesítésére, a „kor formálódó esztétikai ideáljának” megvalósulására, a tartalom és a forma újszerű szintézisére is nagy az esély az ipari építészetben. Ezt az esélyt pedig – sugallja Major – az IPARTERV a maga sok kimagasló fiatal tehetsége és a művészeti kérdések iránt is érzékeny, kiváló vezetősége segítségével képes kihasználni.⁵⁰

A magyar ipari építészetben megnyilvánuló „szocialista tartalom” és magas szakmai színvonal indítja méltató szavakra a *Magyar Építőművészet* című folyóirat felelős szerkesztőjét, a Magyar Építőművészek Szövetségének (MÉSZ) vezetőségi tagját, Nagy Elemért is 1965-ben. Mint írja, az ipari építészet „túlnőtt szorosán vett termelési-funkcionális szerepén” s az egész magyar építészet képviselőjévé vált nemzetközi szinten is; sőt, „formai értéke” révén a szocialista „társadalmi tudat kifejezőjeként” tekinthetünk rá.⁵¹ Mindezt két okkal magyarázza: egyfelől az IPARTERV-nél a munkatársak közötti rendkívül szoros és lelkes együttműködés révén „valóságos iskola” alakult ki, másfelől az ipari építészet helyzeti előnyt élvez, minthogy az ország „döntő, központi feladatait” valósítja meg, s ezért a minőségi szempontoknak minden körülmények között érvényt tud szerezni. Nagy Elemér cikke lényegében már a későbbiekben ismétlődő narratíva és fogalmi keret teljességét képviseli – bár a szocreálhoz való viszony kérdését nem firtatja.

Ezek a szövegek azt sejtetik, hogy Major Máté és Nagy Elemér az ipari épületek között vélték felfedezni a korai Kádár-korszak új építészeti céljait (a

minél nagyobb mérvű előregyártás felé irányuló, totális tipizálásra törekvő új hazai modernizmus kialakítását) mind szerkezeti-gazdaságossági, mind esztétikai szempontból legmagasabb színvonalon tükröző alkotásokat – s ekképp talán az ipari építészet példájával látták igazolhatónak az új irány létjogosultságát. Ebben a felismerésben persze szerepe lehetett az ipari építészet történeti háttérével kapcsolatosan kialakult általános kép hatásának is: a funkcionalizmus bölcsőjeként és a szerkezeti innováció egyik legfontosabb terepeként értelmezett szakterület mindenkor szükségszerűen progresszív attitűdje, techno-optimizmusa és termelő (nagy sorozatokban építkező) jellege révén az ipari létesítmények világa – a 20. század első évtizedei után – ismét az építészeti megújulás forrásaként értelmeződhetett számukra.

Az IPARTERV saját kiadású, önreflektív jellegű szövegei tartalmi értelemben közel sem ilyen szofisztikáltak – sokkal inkább a konkrét eredményekre fókuszálnak, ugyanakkor az írások mégis sok elemükben összecsengenek a fentiekkel. A szövegek többsége bajtársias hangvétellel, az önbizalmat erősítve az elvégzett munka roppant méreteit, a hatalmas kihívást hangsúlyozza. Azonban a vállalat akkori igazgatója, Takács Gyula a már említett III. Ipari Építészeti Szeminárium alkalmából írott bevezetőjében négy pontban összegzi az IPARTERV másfél évtized alatt elért legfőbb vívmányait.⁵² Ezzel – kimondatlanul – egyfajta kísérletet tesz arra, hogy a „belső szem” tapasztalatával reflektáljon a vállalat tevékenységére és társadalmi jelentőségére, hogy tételmondatokban megfogalmazza a vállalat azon értékeit, melyek akár a tervezőközösség számára valamiféle kollektív szakmai identitás alapjait is jelenthetik. Kiemeli, hogy a vállalatot számottevő szakmai előzmények nélkül kellett létrehozni, de tizenöt év alatt a kollektíva az iparfejlesztési programokban megkerülhetlenné vált. Hangsúlyozza továbbá a helyszíni előregyártás bevezetése kapcsán kifejtett, nemzetközi szinten is kimagaslónak bizonyuló teljesítményt – még ha a helyszíni előregyártás a szeminárium idején, 1964-ben már rég túl is volt fénykorán. Rámutat egy friss – politikailag nagyon előnyös – vívmányra is: „az építés iparosítása érdekében ... megteremtettük a sorozatban előállítható univerzális csarnoképítés szerkezetét” – bár ezen a téren a vállalat ekkoriban még számos problémával küszködött. Végezetül Takács Gyula rátér a szellemiekre – igaz, finom pártideológiai áthallásokkal felerősítve: „az ipari építészet sajátos munkássága, amely a technológiával és a szerkezettervezéssel való szoros összefüggésben alapszik, rögzíti tervezési alapelveinket: a célszerűséget, a szerkezeti tisztaságot, anyagszerűséget,

egyszerűséget és mindenekelőtt azt, hogy az épített környezet nem elvont fogalmakat, hanem a dolgozó munkás ember közvetlen életszükségleteit tartozik kielégíteni”. Azt, hogy ezen alapelemek mellett Takács Gyula mennyire erősen kitartott, világosan mutatja a vállalat alapításának huszadik évfordu-

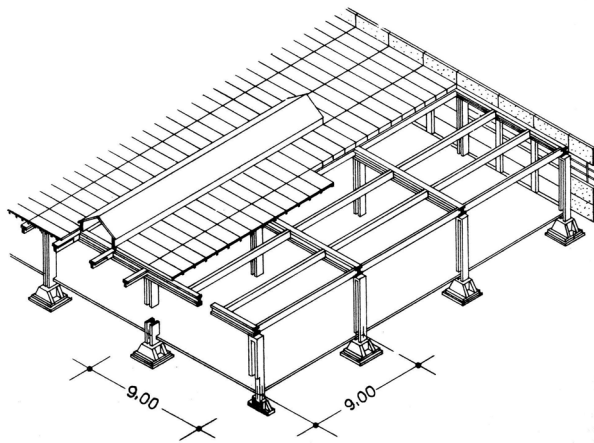
11. A Zsolcai Épületelemgyár üzemi csarnokának héjszerkezetei. 1961–1963. Tervezők: Vellay István, Nagy József. Forrás: (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 5762

12. A Kábel- és Sodronykötélgár üzemi csarnoka, Budapest. 1960–1962. Tervezők: Mátrai Gyula, Pászti Károly, Nagy Arisztid. Forrás: (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 5466

13. Az Erőmű Javító és Karbantartó Vállalat budapesti telepének üzemi csarnoka. 1960-as évek közepe.
Tervezők: Székely Károly, Nagy József. Forrás: Szabó János szerk.: *Nagyipari létesítmények 1945–1975.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975, 56.

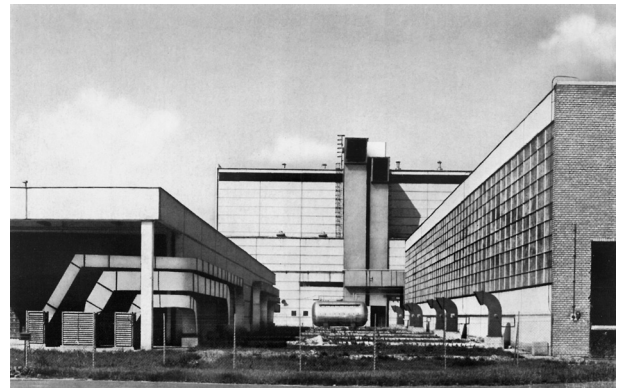
14. Ipari típuscsarnok szerkezeti szisztémája. 1960–1961.
Tervezők: Gnädig Miklós, Bajnay László.
Forrás: D. Szabó László szerk.: *Magyar Országos Típusterek Katalógusa – IV. Ipari-, közlekedési-, tárolási és egyéb épületek.* ÉM Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 1966: MOT.IV.51–1/62.

lójára (1968) írott köszöntője, melyben lényegében ugyanezeket ismétli meg – bővebben és politikailag „vonalasabb” formában.⁵³ Kérdés persze, hogy ezek az értékek egy kvázi központi álláspont részét képezték-e csupán, s hogy vajon a vállalat kisebb alkotóközösségei számára is ezek jelentették-e a legfőbb szakmai vívmányokat, az „IPARTERV-es” szakmai identitás alapjait.

Közelebb jutunk a válaszhoz egy másik írás olvastán. Takács Gyula hűvösen hivatalos hangvételével, kincstári optimizmusával szemben analitikusabb szemléletű tanulmányt közölt a hazai ipari építészet viszonyairól az IPARTERV-nél dolgozó Arnóth Lajos a *Magyar építészet 1945–1970* című kötetben.⁵⁴ Bár az írás nem konkrétan a vállalatra vonatkozik, de a megállapítások nyilvánvalóan annak

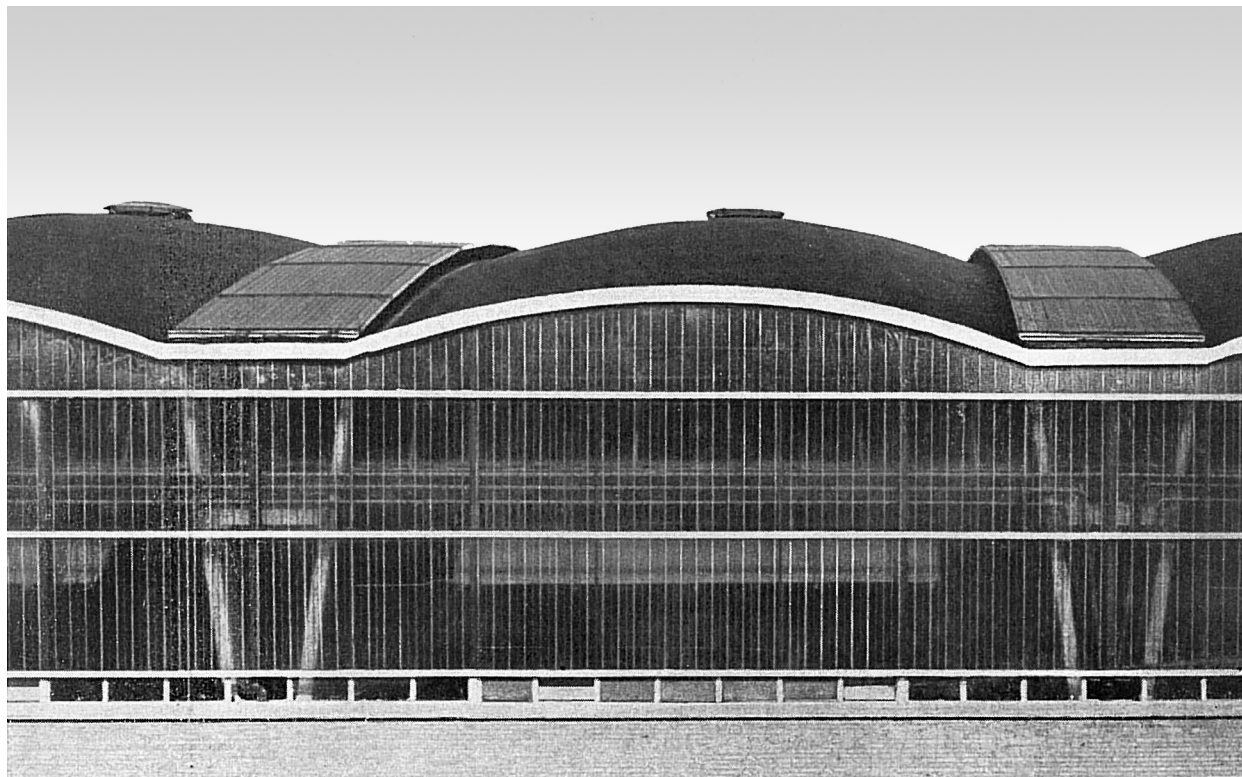

15. A Mechanikai Mérőműszergyár típusszerkezetű üzemi csarnoka, Szekszárd. 1960–1965.
Adaptáló tervezők: Bokor Mihály, Kovács Tibor, Heffer János, Steiner Imre. Forrás: Katona József szerk.: *Építésiparosítás, műszaki tervezés, tipizálás.* Típustervező Intézet, Budapest 1969, 150.

16. A Tiszai Vegyi Kombinát polietiléngyára, Tiszaújváros. 1966–1968. Tervezők: Bajnay László, Koncz Attila és társaik.
Forrás: Szendrői Jenő – Rojtkó Ervin szerk.: *Magyar építészet 1945–1970.* Budapest 1972, 172.

tevékenységére támaszkodnak, s átfogó képet adnak arról, mit jelentett ipari építésznek lenni a háború utáni évtizedekben. Akárcsak György István és Takács Gyula, úgy ő is rámutat arra, hogy milyen hatalmas próbatétel volt a Rákosi-korszak iparosítási programjának megvalósításához szükséges tudásbázis és szakembergárda megteremtése, illetve az építészet presztízsének javítása, szerepkörének bővítése az üzemi beruházások terén. Részletezi, hogy miként nyerték el mindinkább az építészek a rendkívül szerteágazó mérnöki feladatot jelentő ipartelepek létesítése során a legmagasabb szinten működő koordinátor szerepét az „egészet-látás” képességének megerősödése által. A gyártástechn-

17. A Csepel Vas- és Fémművek Csőgyárának üzemi csarnoka. 1960–1962 körül. Tervezők: Menyhárd István, Semsey Lajos.
Forrás: Szendrői Jenő: *Ipari építészetünk*. Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 125.

nológia, a térszervezés és a tartószerkezet-tervezés szempontjainak rendszerezésére törekvő attitűd kialakulása mellett az ipari építészet legfontosabb eredményei közé Arnóth is a helyszíni előregyártást és az üzemi előregyártású univerzális típusszerkezetek bevezetését sorolja, de kiemeli az újszerű monolit héjstruktúrák, a frissen kifejlesztett könnyűacél-szerkezetek és a helyszíni tipizálás jelentőségét is. Ugyanakkor mindezeket a maguk előnyeivel és hátrányaival együtt elemzi, s kitér a feszültségekre is – arra, hogy a hosszadalmas fejlesztőmunkával kialakított új módszerektől hogyan kell újra és újra megválni a gyártástechnológia és a gazdaságosság gyorsan változó követelményei okán, s hogy ebben a folyamatban milyen mértékben tud érvényesülni az alkotói ambíció és az építési felelősségtudat. A szocreál időszakára visszatekintő sorok lényegében az alkotói öntudat kérdésével foglalkoznak, s a szakmai szuverenitását megőrző ipari építészet képét viszik tovább: „(...) a Bauhaus elvein alapuló építészeti szemléletet archaizáló tendencia szomszédságában kellett megőrizni az ipari építészetben. Ez a »megőrzés« természetesen nem mindenkinél volt tudatos, hanem inkább természetes és nyilvánvaló. Az ipari feladatokat lehetetlen kizárólag formai oldalról megközelíteni. Ezért az öncélú viták alig jutottak el a tervezőközösséghez.”⁵⁵ Ez a

részlet is azt mutatja, hogy Arnóth Lajos gondolatai a vállalatvezető attitűdjével szemben nemcsak a szélesebb szakmai közönség elismerésére számot tartó főbb eredményekre épülnek, hanem a napi problémákkal és általános szakmai dilemmákkal egyaránt megküzdő tervező szemével láttatják az ipari építészet világát.

A Takács Gyula és Arnóth Lajos által rögzített értékeket a vállalat – sajnos mára erősen elhomályosult – belső életének ismeretében kell értékelnünk: az IPARTERV – a szemtanúk beszámolóí alapján – az alkotómunka szempontjából egymással nem különösebben szoros kapcsolatban álló, de egymás tevékenységét viszonylag jól ismerő kisebb-nagyobb közösségek (az egyes nagy irodákon belül működő 30-40 fős szakosztályok) összességének tekinthető, melyek között azonban a főbb értékek tekintetében mégis volt egyfajta egységtudat.⁵⁶

Generációváltások és társadalmi kapcsolatok

Az IPARTERV szakmai és társadalmi recepciója, illetve identitásának formálódása szempontjából azonban nemcsak a fenti emblematisz tervezési munkák, építészetelméleti koncepciók, személyes

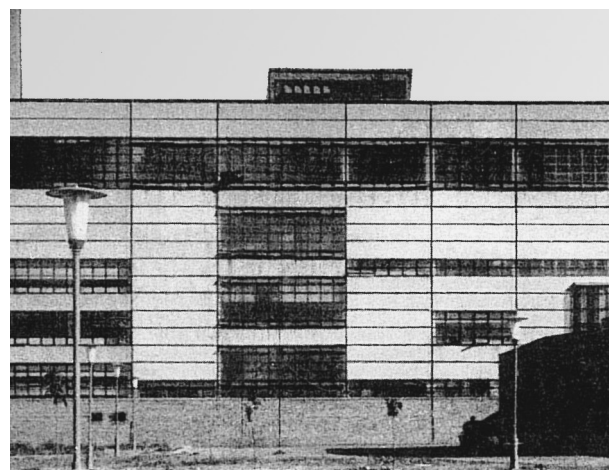

18. Mádi Örlőmű. 1958–1962. Tervezők: Hunyadi László, Vellay István, Gazsó László és társaik.
 Forrás: (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 5369

reflexiók és szakirodalmi publikációk voltak a meghatározóak, hanem a hazai szakmai elismerések és a velük összefüggő belső szervezeti változások is.

A vállalat általános megbecsültségét jól jelzi, hogy az 1958 és 1964 közötti időszakban átadott Ybl Miklós-díjak⁵⁷ mintegy negyed részét (!) az IPARTERV munkatársai kapták meg. Szembetűnő az is, hogy az IPARTERV ekkori díjazottjainak fele (hét tervező) fiatal, harmincas éveik elején-közepén járó tervező volt.⁵⁸ Ez talán nem teljesen véletlen. Az 1960-as évek elejétől ugyanis mind fontosabb vállalati pozíciókba jutottak, s mind jelentősebb tervezési feladatokat kaptak az IPARTERV-nél azok az 1930 táján született tervezők, akik a műszaki felsőoktatás második világháború utáni nagy robbanása idején tanulták ki az építészetet – több ezer kollégájukkal együtt. Őket a hatvanas évek „nagy generációjaként” tartják számon ma is az építészszakmában. Ennek a generációnak „frissülésnek” nem volt számottevő kortárs recepciója, ám az utóbbi évtizedek építészeti szakszövegei között bőven találunk olyanokat, melyek ennek kapcsán az IPARTERV jelentős szerepét hangsúlyozzák. Valóban: a vállalatnál ezt a fiatal generációt többek között olyan tervezők képviselték, mint Bajnay László, Arnóth Lajos, Földesi Lajos, Mináry Olga vagy Böhönyey János. Mindezek révén az első kádári évek két fontos építészgeneráció együttélésének időszakát jelentették:

még jelen voltak a két világháború között induló, pályájuk csúcsára a Rákosi-korszakbeli gigantikus iparosítás, az ipari építészet hőskora idején eljutó jelentős tervezői személyiségek (Mátrai Gyula, Gnädig Miklós, Rácz György, Menyhárd István, Gerlóczy Gedeon, Resatko Endre stb.), de már jelentkezett egy új szellemű – noha a klasszikus mo-

19. Dunai Szalmacellulózgyár, Dunaujváros. 1957–1962.
 Tervezők: Böhönyey János, Südi Ernő, Takátsy Béla.
 Forrás: Szendrői Jenő: Ipari építészetünk.
 Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 203.

20. Magtisztító-üzem, Orosháza. 1955–1959. Tervezők: Emödy Attila, Salamon István, Szilárd József.
 Forrás: (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány – IPARTERV Fotóarchívum, No. 3464

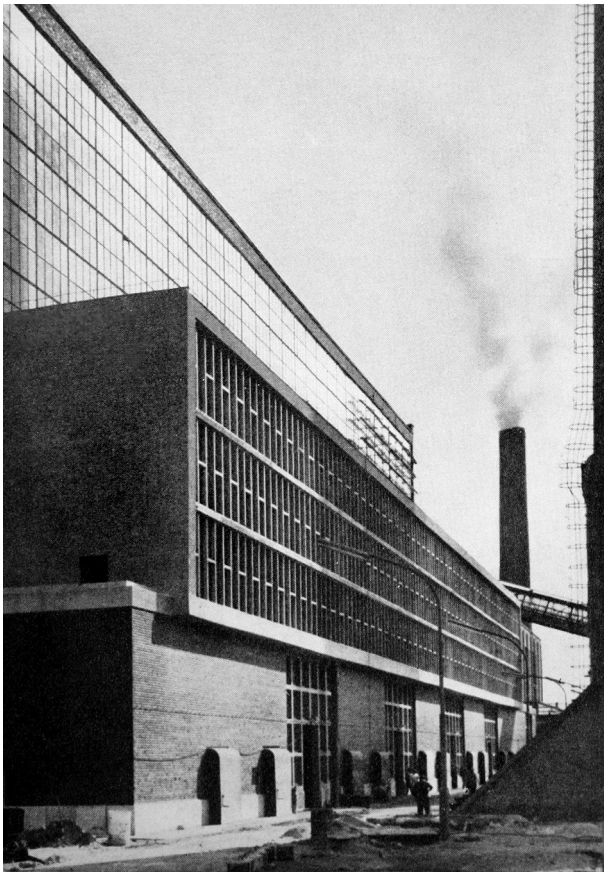
dernizmus eredeti elvei iránt éppúgy elkötelezett – fiatal generáció is. A generációs különbségekben a szinergia lehetőségét látó szemlélet jellemzi az IPARTERV-et György István említett cikke szerint. Mint írja: „idős–fiatal párok sora alakult [a vállalatnál]: Gnädig–Bajnay, azután Szendrői–Arnóth, és ki győzné mindet felsorolni.”⁵⁹

Megemlíthető ugyanakkor, hogy az utóbbi évek építészettörténeti munkái és visszaemlékezései e „30-as” generáció tagjai közül elsősorban azokat emlegetik, akik valójában a vállalat fő profiljától eltérően szinte egyáltalán nem foglalkoztak ipari építészettel: Gulyás Zoltán, Molnár Péter vagy Rimanóczy Jenő, illetve az ő közvetlen munkatársaik bizonyos értelemben speciális helyzetben voltak a vállalatnál – a nagy társadalmi elismerést hozó, a laikusok számára is befogadható és értelmezhető köz- és lakóház-tervezési megbízásokat többek között ők kapták.⁶⁰ Alighanem ennek is szerepe van abban, hogy a korai Kádár-korszakbeli IPARTERV legtöbbet méltatott, legismertebb épületeivé, akár azt is mondhatni, hogy a vállalat emblémáivá legalább annyira ezek a – valójában a vállalat profilján kívül eső – művek váltak, mint amennyire a nagyszabású, látványos ipari létesítmények.

Talán nem független ettől a fokozatos generációváltástól a női építészek helyzetének látványos

változása, az emancipáció felgyorsulása sem. Az 1960-as évekből származó építészeti folyóiratokat lapozgatva arra lehetünk figyelmesek, hogy az ipari beruházások terén az építészet szinte minden más szakterületénél nagyobb számban bukkannak fel a nők. A vállalat nagyszabású – s ekképp széleskörű publicitásban részesült – projektjeinek tervezői között – az 1950-es évekkel ellentétben – egyre több női tervezőt találunk, s nemcsak az építész-munkatársak vagy statikusok, de immár a vezető építészek között is, bár számarányuk a férfiakéhoz képest elenyészően kicsi volt.⁶¹ Az első Ybl Miklósdíjas építésznő is az IPARTERV berkeiből került ki: 1964-ben Mináry Olga részesült az elismerésben, aki 1968-ban már osztályvezetői pozícióba kerül a vállalatnál.⁶²

Ezzel a vállalat közösségén túl immár az egész szakmai közélet számára is széles körben láthatóvá lett, hogy az IPARTERV tervező-közösségeiben egyre nagyobb szerepet kap a nagyszabású és autonóm művekben gondolkodó, alkotó női építész, aki elismert férfi kollégáihoz hasonlóan egész ipartelepekre kiterjedő építészeti koncepciókat teremt, aki súlyos mérnöki-gazdasági és művészi döntéseket hoz, aki véleményével meghatározó hatást gyakorolhat a vállalat tevékenységére.⁶³ Hozzá kell tenni, hogy mindemellett az építésznők többsége tovább-

21. Erőmű, Ajka. Homlokzati rajz, alaprajz és keresztmetszet. 1955–1960. Tervezők: Vörösmarty Kálmán, Nagy József.
 Forrás: Szendrői Jenő: *Ipari építészetünk*.
 Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 221.

ra is mint „munkatárs” vett részt a nagyobb projektekben – még ha a számuk látványosan megugrott is. Ugyanakkor szembetűnő az is, hogy a nők milyen nagy számban jelentek meg a bonyolult üzemi létesítmények tervezése során az építésszel szinte egyenrangú szerepet játszó statikus-tervezők körében. Ezek a nők nagyrészt szintén a „30-as” generációhoz tartoztak, s megnövekvő szerepük nyilvánvaló összefüggésben áll a műszaki felsőoktatásnak az 1940-es évek második felében lezajló liberalizációjával. A női mérnökhallgatók száma 1950 körül ugrott meg a hazai műszaki egyetemeken – az ő generációjuk az 1960 körüli időszakban vált kellő szakmai tapasztalattal rendelkező, érett szakemberré.⁶⁴

Arra azonban nehéz választ találni, hogy vajon mi vonzotta a női építészeket és szerkezettervezőket az emancipációs folyamat e korai szakaszában éppen erre a – számukra akkoriban nem feltétlenül kedvező – szakterületre. Az IPARTERV talán a modernizáció egyfajta központjaként értelmeződhetett, s nemcsak technikai, de szellemi-társadalmi értelemben is: minthogy a modernizáció a háború utáni évtizedekben szorosan összekapcsolódott

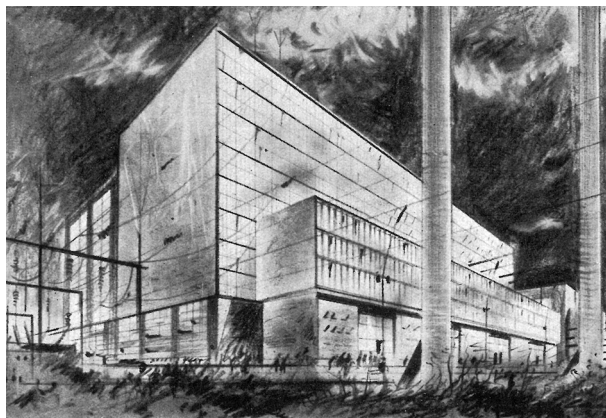
a nők emancipációját segítő törekvésekkel is, az egyre nagyobb elismertségnek örvendő ipari építészet Magyarországon sok építészeti vagy műszaki érdeklődésű nő szemében az átlagnál nagyobb lehetőségeket ígérhetett.⁶⁵ Talán nem túlzást azt feltételezni, hogy az IPARTERV esetében a magyar építésznők emancipációjának gyorsuló folyamata és a vállalat mint szakmai közösség innovativitása, szellemi nyitottsága egymást erősítő tendenciákat indíthattak el. Mindezek a folyamatok valószínűleg legalább annyira hozzájárulhattak az IPARTERV-es alkotóközösségek szakmai identitásának formálódásához, mint a nagy szerkezettervezési vívmányok vagy a növekvő szakpolitikai reputáció.⁶⁶

A fiatal generáció vállalati integrációjában az IPARTERV akkori főmérnökének, Szendrői Jenőnek volt főszerepe: a szemtanúk beszámolója alapján elsősorban ő volt az, aki az IPARTERV szakemberutánpótlása céljából a Budapesti Műszaki Egyetem építésznövendékei és a Magyar Építészek Szövetsége Mesteriskolájának hallgatói közül kiemelte az ambiciózus tehetségeket, s vitte át őket a vállalat-hoz, ahol a kezdeti gyakornoki foglalkoztatás után főállású tervezőkké válhattak. A Mesteriskola olyan szabad szellemi műhely volt, amely az építészetet és a művészeteket világszerte foglalkoztató problémákon túl a szakmára hatást gyakoroló társadalmi jelenségekkel is foglalkozott. Szendrői 1957-ben vette át a Mesteriskola vezetését, a szervezetet azonban nem sokkal később, 1960-ban „elitképzés” vádjával megszüntették, s csak 1970-ben alakulhatott újra Fiala Építészek Köre néven. Az ellenállás jeleként Szendrői valamennyit mégis átmentett ebből az intézményből a tízéves kényszerszünet idejére: „Ez alatt az idő alatt a kényszerből maga számára és számunkra előnyt teremtett az Ipartervben. Ha nincs iskola, legalább legyen egy csoportja az Ipartervben belül. Keresztülhajtotta. Itt nem volt főmérnök, csak egy idősebb, megértő kolléga.” – írja Arnóth Lajos a főmérnökről szóló visszaemlékezésében.⁶⁷ Szendrői e közösség-szervező, személy- és oktatásügyi tevékenységén túl fontos közvetítő volt a szakpolitikai szervek és a szakmai közösségek érdekeinek egyeztetése során is, sokban segítve a vállalat reputációjának erősödését. Emellett reprezentatív kiadványok szerzőjeként-szerkesztőjeként az értelmiség köreiből és a művészeti életben is népszerűsítette az ipari építészetet.⁶⁸ Szendrői tehát éppúgy jelentős részt vállalt az IPARTERV alkotóközösségeinek formálódásában, illetve a vállalat egységtudatának formálásában, mint az intézményről a szakmai külvilágban és a szakpolitika közegében kialakuló kép befolyásolásában.

Az IPARTERV a Mesteriskola szellemét folytató szellemi műhelyen túl közvetett módon is te-

ret engedett a korlátozott művészeti diskurzust pótolni igyekvő „második nyilvánosságnak”, a kortárs nyugat-európai jelenségekből táplálkozó, egyszersmind a hivatalos művészetpolitika éles kritikáját is megfogalmazó törekvéseknek. Erre mindenekelőtt az a két kiállítás utal, melyre 1968 decemberében és 1969 októberében került sor Sinkovits Péter művészettörténész szervezésében az IPARTERV budapesti székházában. Bár ezek az évek már a Kádár-korszak egy későbbi korszakához tartoznak, az IPARTERV társadalmi pozíciójának vizsgálata szempontjából mégis alapvető jelentőségűek: a vállalatnál az 1950-es évek második felétől lezajló – a fentiekben vázolt – folyamat és a kiállítások befogadása nyilvánvalóan összefüggnek egymással – bár ezzel kapcsolatos ismereteink egyelőre nagyon homályosak, csak feltételezésekre szorítkozhatunk. A kiállítások az akkoriban korai harmincas éveiben járó művészgeneráció azon tagjainak műveit mutatták be, akik egyszerre reflektáltak az 1950-es–1960-as évek nemzetközi neoavantgárd tendenciáira – különösen a geometrikus absztrakció, a gesztusfestészet és a pop art különféle irányaira – és a hazai idősebb avantgárd nemzedékek művészetére, s ezzel már önmagában is provokatív attitűdöt képviseltek a hivatalos kultúrpolitika szereplői szemében.⁶⁹ A vállalat idősebb, ekkoriban már nyugalmazott építésze, Rácz György közbenjárásának köszönhető, hogy a művészek megkaphatták a székház földszinti rendezvénytermét a kiállítások céljára.⁷⁰ Rácz mindig is hangsúlyozta a képzőművészetek és az építészet kapcsolatának jelentőségét – épületeinek szinte állandó eleme valamilyen szobor vagy dombormű. A Képzőművészeti Lektorátus MÉSZ által delegált építészeti szakértőjeként nyilván bőséges tapasztalatokat szerzett a művészeti intézményrendszer szakmai és politikai hátteréről, s sok művésszel ismerkedett meg a fiatalok közül is. Rácz György azonban – jelentős épületei mellett – leginkább kritikai szellemével, szakmapolitikai aktivitásával, az építészeti diktátumokkal szembeni ellenvetéseivel hívta fel magára a figyelmet, még a Rákosi-korszakban is.⁷¹ Ennek ismeretében tehát nem meglepő Rácz Györgynek a fiatal neoavantgárd művészek iránti érzékenysége, mint ahogyan egy határokat feszegető, félhivatalos művészeti esemény megszervezésével kapcsolatos bátorsága sem. Mindemellett a kiállítások nyilván aligha jöhettek volna létre azon szellemi nyitottság nélkül, amelyet az ekkor már nagy szakmai és politikai elismertségű – s ebből adódóan talán kelően magabiztos – IPARTERV-vezetés felvállalt. Az IPARTERV neve egybeforrt a kiállítások által képviselt generációval és az akkori nem-hivatalos

22. Erőmű, Ajka. 1955–1960. Tervezők: Vörösmarty Kálmán, Nagy József. Forrás: Lévai A. szerk.: Nagy erőműveink tervezése. Budapest, 1959.

művészeti közelet egy fontos szeletével – újabb jelentéssréteggel gazdagítva azt.

*

Mindezek alapján világos immár, hogy az IPARTERV-es közösségek önképének alapelemei és a vállalat körül kialakult, ma is élő nimbusz okai nehezen választhatók el egymástól. Olyan bonyolult szövet ez, amelyben a mérnöktehetségek rendkívüli koncentrációja révén megszülető látványos eredmények, az ipari építészet fejlesztésének politikai támogatása, a vállalat vezető szakembereinek jó érdekképviselő és – pozitív értelemben vett – népszerűsítő készsége, a fiatal generációk gyors sikerei vagy az építészetelméleti méltatások mind fontos összetevőt jelentenek. Szembetűnő továbbá, hogy e források kritikai szemlélet nélküli feldolgozása milyen könnyen vezethet téves következtetésekhez, egy olyan IPARTERV-képhez, amelyben nem jelennek meg a korai Kádár-korszakot jellemző súlyos szakmai problémák és konfliktusok. Például az, hogy 1960 körül milyen belső nehézségeket okozott a helyszíni előregyártás primátusának összeomlása és az új szerkezeti szisztémák kialakításával járó kudarcos kísérletek sora vagy az annyira büszkén emlegetett típuscsarnokok hosszadalmas fennakadásokkal és műszaki gondokkal teli bevezetése.

Ebből a szempontból fontos gondolatokat fogalmaz meg Janáky György – igaz, már 1988-ban – a magyar építészet 1960-as évekbeli általános állapotáról szóló visszaemlékezésében. Bár az IPARTERV-nimbusz egyik vándormotívumához hasonlóan Janáky György is azt írja, hogy az ipari építészet „társadalmi helyzete és az ipar új esztétikája jegyében (nagy számú szériák, modulkoordináció, láttatott előregyártás)” egy ideig kivédte a magyar építészetnek azt a „presztízssüllyedését”, amely a

sematizálásra kényszerítő tervezőirodai gyakorlat miatt következett be (emlékezzünk az ún. helyszíni tipizálás gyakorlatára és az 1960 körül nagy lendületet kapó szerkezeti innovációra), de rámutat arra is, hogy ez valójában csak a sematizálás felé terelő folyamatok késleltetésére volt elég.⁷² „Ez a helyzet – írja Janáky – majd eltömegesedve később torkollik bele kézen-közön fekvőpanelek, szalagablakok és idomüvegsorok sztereotípiáiba.” Ez az elsematizálódás az emlékanyag áttekintése során is érezhető – elsősorban az 1960-as évek második felétől, bár az egyedi tervezésű ipari létesítmények körében továbbra is születnek karakteres, kifinomult alkotások.⁷³

Ezt a folyamatot nyilván mindinkább érezték az IPARTERV alkotóközösségei is – egyre élesebb lehetett a kontraszt a korábbi évek kísérletező változatosságával, egyre kevésbé tükröződhetett mindaz az ipari épületekben, amit Major Máté vagy Nagy Elemér olyan nagyra értékelt. Ez alighanem az alkotóközösségek önképének és a tervezők szakmai identitásának, szerepértelmezésének változásához

vezetett. Erre utalnak Arnóth Lajos említett tanulmányának sorai is, melyekben a szerző nem kevés rezignáltsággal azt a kérdést teszi fel az egyre dominánsabbá váló típuscsarnokkal kapcsolatban, hogy „építészet-e a sokszor megépített, igényes karosszéria vagy sem? (...) Szabad-e összehasonlítani az épületet egy karosszériával? (...) E felvetett problémák építészeti problémák-e (...) vagy csupán az ipari építészet néhány könnyű szerkezetű (...) csarnokával kapcsolatos sajátos probléma-e...?” Arnóth válasza józan ugyan, de inkább érzelmi bátorításnak hat, semmint szilárd építészeti alapelvnek: „művészet marad a legszárazabb karosszéria jellegű csarnok is, ha abban egyszerre fellelhetők az alkotó ember értelmi és érzelmi jegyei. Nyilván a mindenhol felállítható karosszéria a legkevésbé művészet, (...) általánosítani azonban nem lehet, mert nemcsak témája, de embere, építésze is válogatja.”⁷⁴ Az ipari építészeti szerepváltása azonban ekkor már nem tudta megtörni az IPARTERV nimbuszát: az 1970-es években több méltatás is a 1960-as években megszületett gondolatokat viszi tovább.

RÖVIDÍTÉSEK:

ÉÉ = Építés-Építészet
 IÉSz = Ipari Építészeti Szemle
 MÉI = Magyar Építőipar

MÉM = Magyar Építőművészet
 MT = Műszaki Tervezés

JEGYZETEK

1 Ebben a vonatkozásban különösen tanulságosak azok az aktuális elméleti kérdéseket feszegető cikkek, melyek a *Magyar Építőművészet*ben jelentek meg 1959–1960-ban. Kiemelendő ezek közül az a vita, melyet Bonta Jánosnak egy, a kortárs nyugati építészet meghatározó tendenciáit elemző, s a szocialista országok társadalmi-gazdasági-építőipari sajátosságainak szempontjából is értékelő előadása indított el: *Bonta János: Új vonások a modern építészetben*. MÉM VIII. 1959/7–8. szám, 253–258.; *Major Máté: A Seagram-building és a Notre Dame du Haut kápolna*. Uo. 259–260.; *Nagy Elemér: Gondolatok az építészet új vonásairól*. Uo. 260.; *Uő: Tömeges lakásépítés – építőművészet*. Gondolatok a marseilles-i Unité-ben. Uo. 261–268. A magyar építészet második világháború utáni másfél évtizedének eredményeit összegezõ, 1960-ban közreadott szerkesztõségi összeállításához mellékelt cikkek nemcsak a fenti problémakörre reflektálnak, de némelyikük ütközteti a kortárs célokat a Rákosi-korszak építészetével is: *Pintér Béla: Építészetünk szemlélete*. MÉM IX. 1960. 2. szám, 5–10.; *Bonta János: Tanulságok és prognózis*. Uo. 16–23. *Nagy Elemér: A formálás szerepe az építészetben*. Uo. 45–49.; Két fontos késõbbi cikk: *Granasztói Pál: A korszerûség problémája*. MÉM IX. 1960/ 5. szám, 59–60.; *Cserba Dezsõ: Alkotó munka-e az építész munkája?* Uo. 60.

2 Az építőipar fejlesztésének irányváltását rögzíti: Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az építőipar

munkájáról (1964. február 20.). In: *Vass Henrik* szerk.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Budapest 1968, 50–57.

3 A Kádár-rendszer 1956 és 1972 közötti időszakának periodizációjáról: *Rainer M. János: A magyar „hatvanas évek” – (politika)történeti közelítések*. In: *Uő: Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest 2011, 149–184. Az 1960-as években lezajló gazdaságpolitikai koncepciókról és irányváltásokról: *Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1985, 390–416.

4 Az IPARTERV-rõl alkotott ilyesfajta gondolatokat az 1960–1970-es években tevékenykedõ építészetelméleti szakemberek, kutatók közül számosan éppúgy osztották, mint a vállalat iránt elkötelezett tervezõk. Mindezzel kapcsolatban l.: *Granasztói Pál: Az építészet ígézetében*. Budapest 1966, 377–378.; *Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867–1967*. Budapest 1970, 150–152.; *Arnóth Lajos: Ipari épületek*. In: *Szendrõi Jenõ – Rojko Ervin* szerk.: *Magyar építészet 1945–1970*. Budapest 1972, 153; *Rados Jenõ: Magyar építésztörténet*. (3. bőv. kiad.) Budapest 1975, 393–405.; *Lux László – H. I. (Harsányi István) – Takács Gyula – A. O. (Almstaier Ottó): Az Iparterv 40 éve*. MÉI XXXVII. 1988/12. szám, 538–540.; *Dr. Pozsgai Lajos: Részletek egy meg nem jelent életút-interjúból... (beszélgetés Szendrõi Jenõvel)*. Uo. 580–581.; *Janáky György: Kísérlet egy kor-*

szak bejárására. MÉM XXXVII. 1988/ 3. szám, 4; *Bajnay László*: Az IPARTERV iskola. Utóirat – Post Scriptum (a Régi-új Magyar Építőművészet melléklete) V. 2005/26. szám, 35–36. Ez a nézet a közelmúlt építészettörténeti szakirodalmára is hatott: *Prakfalvi Endre*: A 20. század második felének építészete. In: *Beke László* főszerk.: Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Budapest 2002, 256.; *Bonta János*: A magyar építészeti egy kortárs szemével 1945–1960. Budapest 2008, 241–243.; *Prakfalvi Endre – Szücs György*: A szocreál Magyarországon. Budapest 2010, 108–109.

5 *Pető – Szakács* i. m. (3. j.) 369–433., 531–621.

6 Ennek a lelkes „techno-propagandának” csak egy, a Tiszai Vegyi Kombinát (TVK) építkezését méltató példáját emeljük ki: *Ráthonyi János*: Épül a „Tévéká”. Népszabadság, 1961. május 12., 3.

7 *György István*: Gyártervezők. Népszabadság, 1961. május 4., 2–3.

8 A legfontosabb cikkek és könyvrészletek: La pré-fabrication lourde appliquée aux constructions industrielles en Hongrie. *L'Architecture d'Aujourd'hui* 1959/83. szám, 92–97.; *George Everard Kidder Smith*: The New Architecture of Europe. The World Publishing Company, New York 1961, 332.; *Walter Henn*: Industriebau. Band 3: Internationale Beispiele. Verlag Georg DW. Callwey, München 1962, 36., 52., 350.; Hungarian Industrial. *Architectural Review* 1963/4. szám, 306.; Towers of Pharmacy. *Architectural Review* 1963/5. szám, 381; *Paulhans Peters*: Über Architektur und Architekten in Ungarn. Die Baumeister LXI. 1964/2. szám, 101–140.; *Emil Hlaváček*: Průmyslová architektura v Maďarsku. *Architektúra ČSSR* 1964/ 3. szám, 193–206.; *Reynier Banham*: The architecture of well-tempered environment. The Architectural Press, London 1969, 254–255.

9 A helyszíni előregyártás lényege, hogy a tervezés során az épületek tartóvázát különböző (statikai, anyagtakarékossági, költséghatékonysági, munkaszervezési, gépesítési stb.) megfontolások alapján elemekre bontják, majd azokat az építés helyén vagy annak közvetlen közelében (a talajon vagy az aljzatbetonon) zsaluzatok segítségével készítik el. Végül az előregyártott elemekből emelőberendezések segítségével összeállítják a teljes tartószerkezetet. Ezzel a módszerrel a hagyományos monolitikus kivitelezésmóddhoz képest jelentős munkaerő-, munkaidő- és építőanyag-megtakarítás érhető el. Emellett a helyszíni előregyártás nagyrészt kiküszöböli a monolitikus technológiákban alkalmazott állványzatokat (amelyek megépítése meglehetősen idő- és forrásigényes), javítja a kiviteli minőséget, továbbá lehetővé teszi a nagyobb mértékű gépesítést és a szerkezeti elemeknek a szériagyártáshoz hasonló előállítását. A helyszíni előregyártásnak természetesen számos hátránya van a zárt üzemi körülmények között zajló előregyártással szemben. A módszert részletesen ismerteti a legjelentősebb hazai és külföldi példák bemutatásával: *Mokk László*: Helyszíni előregyártás. Ipari épületek, csarnokok. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1955 (2. átdolg., bőv. kiad.: 1961).

10 A *Magyar Építőművészet* XIII. (1964. évi) évfolyamának 2. és 5. számában publikálta a szeminárium szakmai határozatait, előadásait, beszámolóit, s bőséges összeállítást közölt az ipari építészet legfrissebb nemzetközi és hazai példáiból. A vállalat e nemzetközi sikereiben természetesen fontos szerepe volt a személyes kapcsolatok

hálójának is: az IPARTERV friss eredményeit közvetítette a nyugat-európai szakmai fórumok számára Polónyi Károly, aki nemcsak a vállalat munkatársaként fejtette ki tervezői tevékenységét, hanem a modern építészet alapelveinek kritikai újraértelmezésében alapvető szerepet vállaló Team X tagjaként is. Az IPARTERV szoros kapcsolatot ápolott Walter Henn-nel, a Technische Universität Braunschweig professzorával, aki az ipari építészet és az építészeti szerkezettervezés egyik legismertebb alakja volt világszerte.

11 A helyszíni előregyártáson alapuló szerkezettervezési és kivitelezési gyakorlat kritikája már az 1950-es évek közepétől megindult. Az építőipari szaksajtó számos alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy a gyakorlat gyökeres revízióra szorul, illetve rámutatott arra is, hogy a helyszíni előregyártásra alapozó tervezőmérnöki fejlesztés dominanciája megtörendő: *Menyhárd István*: Reflexiók ipari és mezőgazdasági épületek üzemi előregyártásának kérdéséhez. MÉI IV. 1955/ 9. szám, 406–407.; *Benkő Péter*: Műszaki fejlesztés az ipari és mezőgazdasági épülettervezés terén. MÉI IV. 1955/ 9. szám, 500–511.; *Valkó Ödön*: Ipari épületszerkezetek előregyártása. IÉSz 15. szám (1957), 1–10.; *Katona József*: Vb. előregyártás a szovjet ipari építészetben. MÉI VIII. 1959/ 4. szám, 243–244.

12 A helyszíni előregyártás bevezetéséről és fejlesztéséről I.: *Lux László*: Az ipari építkezések feladatai az első öt éves tervben. ÉÉ II. 1950/11–12. szám, 699–706.; *Uő*: A beton- és vasbeton szerkezetek előregyártása. ÉÉ III. 1951/7–8. szám, 349–358.; *Benkő Péter – Weisz Gyula*: Műszaki fejlesztés a tervezés területén. MÉI II. 1953/12. szám, 374–376.; *Takács Gyula*: A helyszíni vasbeton előregyártás. In: *Szabó János* szerk.: Nagyipari létesítmények 1945–1975. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975, 192–224.

13 Ezt mindenekelőtt Mokk László tanulmányai bizonyítják, melyekben bőségesen hivatkozik külföldi mintaképekre és szakirodalmi munkákra: *Mokk László*: Ipari épületeknél alkalmazandó nagyméretű elemek és szerkezetek előregyártásának rendszerei és ezeknek műszaki és gazdasági értékelése. Kézirat. Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest 1951, 65–88.; *Mokk* i. m. (9. j.) 247–401.

14 Erről I.: *Haba Péter*: Reakciók a szocreálra. Forma és ideológia a magyar ipari építészetben 1950 és 1956 között. *Építés – Építészettudomány* XL. 2012. 3–4. szám, 333, 354–356.; *Péter Haba*: Expression of energy. The architecture of power stations in Hungary between 1945 and 1970 Part I. *Periodica Polytechnica Architecture* XLIII. 2012/1. szám, 24–29. <http://www.pp.bme.hu/article/view/7157/6391>

15 *Benkő Péter*: Tiszapalkonya. MÉM V. 1956/8. szám, 241–245.; *Haba*: Reakciók... i. m. (14. j.) 354–356.

16 A szerkezettervezési gyakorlat e fordulatáról I.: *Szendrői Jenő*: Ipari épülettervezés sajátosságai. IÉSz 20. szám (1961), 11; *Ruzicska Béla*: Hazai alkotások és létrejöttük körülményei. MÉI XIII. 1964/3. szám, 157–159.; *Ruzicska Béla*: Az ipari építészet teherviselő és térlezáró szerkezetének fejlődése Magyarországon. IÉSz 25. szám (1969), 78–80.; *Egyed Ferenc*: Gondolatok a magyar ipari szerkezettervezés 15 évéről. MÉM XIII. 1964/2. szám, 64–67.

17 Minderről részletesebben I.: *Péter Haba*: Autonomous universality. Attempts at systematization in Hungarian industrial architecture in the early Kádár period. *Architektúra & Urbanizmus* XLVIII. 2014/3–4. szám, 178–201.

18 *Pásztor Viktor*: Dunai Vasmű megleghengerműve. IÉSz 19. szám (1960), 1–10.; *P. V.*: Dunai Vasmű Hideghengerműve. MÉM XIII. 1964/2. szám, 50–52.

19 *Vörösmarty Kálmán*: Ajkai erőmű. IÉSz 22. szám (1964), 20–23.

20 *Farkas Ipoly – Menyhárd István*: Székesfehérvári új alumíniumöntöde és présmű. IÉSz 18. szám (1960), 1–10.; Székesfehérvár. Alumíniumöntöde és présmű. MÉM X. 1961/6. szám, 3–9.; Székesfehérvári Könnyűfémű. MÉI X. 1961/1. szám, 1–3.

21 *Dr. Menyhárd István – Semsey Lajos*: A Csepeli Csőgyár hegesztőcsarnoka. MÉI XI. 1962/4. szám, 156–159.; *Semsey Lajos*: Csepeli csőhegesztőmű csarnoka. IÉSz 22. szám (1964), 50–54.

22 *Blázi János*: A zsolcai elemgyár csarnokszerkezete. MT II. 1962/4. szám, 4–6; *Vellay István – Blázi János*: Zsolcai Épületelemgyár. MT III. 1963/10. szám, 1–4.

23 *Pásztai Károly*: Kábel- és Sodronykötélgvár új üzemi csarnoka. IÉSz 20. szám (1961), 55–60.

24 *Nagy József*: Erőmű Javító és Karbantartó V. új gyártelepe. MT IX. 1969/4. szám, 33–35.

25 Az építőipari szakpolitika már az 1950-es évek közepétől hangsúlyozta, hogy a jövő iparfejlesztési céljainak teljesítése szempontjából halaszthatatlan az univerzális csarnokszerkezetek gyártásának megszervezése: Szijártó Lajos építésügyi miniszter beszámolója az Országos Építésügyi Tanácskozáson. MÉI IV. 1955/5–6. szám, 198–199.; *Szijártó Lajos*: Építőiparunk 10 éves fejlődése. MÉI IV. 1955/7. szám, 283. Több nagytekintélyű mérnök is az ügy mellé állt, mondván: immár nem a helyszíni előregyártás fokozása és fejlesztése a fő feladat, hanem az üzemi előregyártás: *Menyhárd* i. m. (11. j.); *Benkő* 1955 i. m. (11. j.); *Valkó Ödön*: Ipari épületszerkezetek előregyártása. IÉSz 15. szám (1957), 1–10. A szovjet típusú építőipari fordulat szükségességét a szaksajtó éveken át hangoztatta: *Pataricza Imre*: Vasbetonelemek előregyártása a Szovjetunióban. MÉI VIII. 1959/3. szám, 188–189.; *Katona József*: Vb. előregyártás a szovjet ipari építészetben. MÉI VIII. 1959/6. szám, 238–244. Ez a tendencia eredendően szovjet politikai nyomásra indult el Kelet-Közép-Európában – erre utal: A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa határozata az előregyártott ipari vasbeton szerkezetek és elemek termelésének fejlesztéséről. MÉI III. 1954/9. szám, 365–369. Az 1960-as évekbeli ipari építészeti tipizálás elméleti kérdéseiről l.: *Simon Mariann*: Korszerűbb és takarékosabb termékgoldások. A hazai ipari építészet és a tipizálás 1961–1965. Építés – Építészettudomány XL. 2012/3–4. szám, 313–330.

26 Az áttörést jelzi a 60-as évek közepétől megszaporodó új típusú szerkezetek és azok nagyvolumenű alkalmazása: *Zentai Zoltán*: Ipari építés. In: *Katona József* szerk.: Építésiparosítás, műszaki tervezés, tipizálás. Típustervező Intézet, Budapest 1969, 151–167.; *Katona József*: Az ipari szerkezetfejlesztés 20 éve. MÉI XVIII. 1969/4. szám, 205–211; *Bajnay László*: Tipizált vasbeton szerkezetek tömeges üzemi gyártása. In: *Szabó* i. m. (12. j.) 256–270.

27 *Bajnay László – Szendrői Jenő*: Ipari építészeti típustervek. MÉI VIII. 1961/8. szám, 353–354.; *D. Szabó László* szerk.: Magyar Országos Típustervek Katalógusa – IV. Ipari, közlekedési, tárolási és egyéb épületek. ÉM Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 1966:

MOT. IV.51–1/62.; *Bokor Mihály*: Szekszárdi Mechanikai Mérőműszergyár. MT IV. 1964/10. szám, 1–4.

28 A helyszíni tipizálás gyakorlatáról általában: *Szendrői* 1961 i. m. (16. j.) 7–8.; *Ruzicska* i. m. 1964 (16. j.) 159–160.; *Takács Gyula*: A segédüzemi vasbeton előregyártás. In: *Szabó* i. m. (12. j.) 225–255.

29 *Bajnay László*: Tiszavidéki Vegyi Kombinát. Nitrogén-műtrágyagyár. IÉSz 18. szám (1960), 11–26.; Tiszavidéki Vegyi Kombinát Nitrogén-műtrágyagyár. MÉM X. 1961/6. szám, 10–12.; *B. L.*: Tiszai Vegyi Kombinát, Nitrogén-műtrágyagyár. MÉM, XIII. 1964/2. szám, 9–15.

30 A helyszíni tipizálás további kiemelkedő példái a már említett Székesfehérvári Könnyűfémű új üzemegységei és a berentei gázszilikátgyár csarnokai (*Mátrai Gyula*, *Pásztai Károly*, *Szécsi Árpád*, 1960–1962.), melyekben tipizált monolitikus, illetve helyszínen előregyártott szerkezeteket alkalmaztak. (*P. K.*: Gázszilikátgyár, Berente. MÉM XIII. 1964/2. szám, 56–57.; *Pásztai Károly*: Berentei gázszilikát-gyár. MT III. 1963/4. szám, 14–17.) A helyszíni tipizálás gyakorlatát nemcsak a sikerek, hanem a beruházó szervek és az építőipar zavarai miatt sok kudarc is jellemezte: a váci cementmű vagy az orosházi öblösüveggyár esetében a rossz együttműködés túlzottan sokféle szerkezeti szisztéma alkalmazásához vezetett, megsemmisítve az egységes modulokból, építészeti konfigurációkból stb. eredő gazdasági és esztétikai előnyöket. A helyszíni tipizálásról részletesebben l.: *Haba* i. m. 2014 (17. j.) 191–196.

31 *Gaszó László – Rostás László – Szuhai Géza*: A Mádi Örlőmű falpanelszerkezete. MÉI XII. 1963/3. szám, 70–76.; *Gaszó László*: Mádi Örlőmű. IÉSz 22. szám (1964), 47–49.

32 *Böhönyey János*: Dunai Szalmacellulózgyár. IÉSz 17. szám (1959), 1–8.; *S. E.*: Dunai Szalmacellulózgyár, Dunaújváros. MÉM XII. 1963/3. szám, 54–57.

33 *Emőd Attila*: Előregyártott magtisztító és magtároló üzem Orosházán. IÉSz 16. szám (1957), 36–43; Magtisztító és magtároló, Orosháza. MÉI VIII. 1959/1. szám, 93.

34 E fellendülést mutatja számos ekkoriban megjelent nagyszabású összefoglaló munka is, így pl. a vasbeton szerkezetek vonatkozásában: *Jürgen Joedicke*: Schalenbau: Konstruktion und Gestaltung. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1962; a fémszerkezetek tekintetében: *Zygmunt Stanislaw Makowski*: A survey of recent three-dimensional structures. Architectural Design 1966/1. szám, 10–41. Az építészettörténeti irodalom is hangsúlyozza az ipari építészetben végbemenő óriási szerkezetfejlesztési hullámot: *Jürgen Joedicke*: Industriebau und Architektur. Ein Historischer Rückblick. In: *Kurt Ackermann* et. al. hrsg.: Industriebau. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1985, 13; *Werner Kaag*: Industriebau von 1930 bis 1970. Entwicklungen. In: Uo. 75–86; *Gustl Lachenmann*: Systeme des industriellen Bauens. In: Uo. 122–141.

35 Szemléletes példa erre a budapesti Vasas teniszcsarnok (*Menyhárd István*, *Papp Béla*, *Semsey Lajos*, 1959), amely ugyan nem ipari épület, de amely akkoriban világszinten is mérnöki különlegességnek számító gyűrűfelület alakú orthotróp alumínium héjszerkezetével világosan mutatta a tervezők nemzetközi tájékozottságát az újdonságok terén (*Semsey Lajos*: Könnyűfémcsarnok fedett teniszcsarnok. IÉSz 18. szám [1960], 55–58.). Hasonlóképpen beszédes az 1959. évi budapesti Mezőgazdasági Kiállításra épült pavilon (*Emőd Attila*, *Tóth Já-*

nos, Zentai Zoltán) is, mely a szerkezettervezőket világszerte foglalkoztató acélkábeles függesztett tetőszerkezetek egyik – valószínűleg külföldi előképekre visszavezethető – variánsát valósította meg (*Emődý Attila – Zentai Zoltán: Függesztett tetőszerkezetű kiállítási pavilon. IÉSZ 18. szám [1960], 63–67.*). Az említett székesfehérvári és csepeli üzemek V alakú pillérekre állított, két irányban hajlított, bevilágító lunettákkal kialakított héjszerkezeteinek tervezői bizonyos megoldások tekintetében talán hasonló mérnöki alapkonceptióból indultak ki, mint a háború utáni ipari építészet sokat publikált, ikonikus alkotása, a walesi Brynmawr gumigyár alkotói (Architects' Co-operative Partnership és Ove Arup, 1945–1951). Ezen túl még hosszasan lehetne sorolni a különféle mozgalmal formavilágú héjszerkezetekkel fedett hazai ipari csarnokok külföldi analógiáit.

36 A korszak nagyhatású munkái közé tartoznak: *Pier Luigi Nervi: Costruire correttamente: caratteristiche e possibilità delle strutture cementizie armate.* Hoepli, Milánó 1955; *Eduardo Torroja: Philosophy of structures.* University of California Press, Berkeley 1958.

37 Ebben a tekintetben mindenekelőtt az 1964-ben rendezett Tartószerkezeti Konferencia előadásai említendők, melyeket írásban a *Magyar Építőipar* közölt: *Gilyén Jenő: A konstrukció és a konstruktőr szerepe a mai építészetben. MÉI XIII. 1964/3. szám, 129–142. Dr. Szendrői Jenő: A konstrukció és a konstruktőr szerepe a mai építészetben. Uo. 143–151. Dr. Pelikán József: A szerkezettervezésről általában (Világszínvonal és főirányok). Uo. 167–173.*

38 Reyner Banham az építészeti formálásmódok és a belső terek légminőségét, világítását stb. kondicionáló modern technológiai rendszerek kapcsolatát elemző nagy hatású könyvében elemzi a tervet: *Banham i. m. (8. j.) 254–255.* A tervet az *Architectural Review* is közölte: *Towers of... i. m. (8. j.).* Hazai publikációi: *Sz. J.: Gyógyszergyár, Debrecen. MÉM XII. 1963/3. szám, 2–3.; Szendrői Jenő: Ipari építészetünk. Műszaki Kiadó, Budapest 1965, 150–151.*

39 *Major Máté: Ipari építőművészet. IÉSZ 10. szám (1954), 7.* Az 1951-es évszám a szocialista realizmus bevezetését szolgáló hivatalos építészeti diktátumok időpontjára, a „szocreál fordulat évére” vonatkozik.

40 Erre utalnak az IPARTERV-nél az 1950-es évek elején vezető beosztásban dolgozó Lux László és Szendrői Jenő, valamint az akkor pályakezdő Bajnay László visszaemlékezései is: *Lux – H. I. – Takács – A. O. i. m. (4. j.) 539.; Pozsgai i. m. (4. j.) 580–581.; Bajnay László: Egységes szemlélet – változatos építészet (A szakma gyakorlásának elvei az IPARTERV-ben). MÉI XXXVII. 1988/12. szám, 586.*

41 *Major i. m. 1954 (39. j.) 8–10.*

42 *Haba: Reakciók... i. m. (14. j.) 331–363.*

43 *Major Máté: Építészetünk helyzetéről. In: Uő: Az építészet új világa. Magvető Kiadó, Budapest 1969, 96–98.* A cikk eredetileg a *Csillag X. 1956/10. számában* jelent meg (779–794.). A magyar ipari építészet kötöttségei, szakmai tradíciói és a szocialista realizmus követelményei közötti bonyolult kölcsönhatásokról l.: *Haba: Reakciók... i. m. (14. j.)* és *Uő: Expression... i. m. (14. j.)*

44 *Granasztói Pál: Húsz év magyar építésze. In: Uő: Az építészet ígében. Magvető Kiadó, Budapest 1966,*

377–378. A írás eredetileg a *Magyar Nemzet* 1965. március 21-i számában jelent meg.

45 Így főképp: *Arnóth i. m. (4. j.) 153.; Merényi i. m. (4. j.) 153–161.; Rados i. m. (4. j.) 151–152., 393–405.* Megjegyzendő, hogy ezek a kötetek kissé eltérően viszonyulnak a szocreál-kérdéshez: egyfelől úgy látják, hogy valamelyest jelen volt a szocreál, de a technikai követelmények általában háttérbe szorították, másfelől leszögezik, hogy az építészek többsége egyáltalán nem foglalkozott ezekkel a problémákkal. Ugyan mindhárom mű megkísérli összegezni az 1970-ig tartó időszak főbb alkotásait, de Arnóth Lajos az IPARTERV építészeként ezt inkább „belülről nézve”, építészeti-mérnöki aspektusból teszi meg (vagyis munkája ma már inkább forrásértékűnek tekinthető), Merényi és Rados viszont már az építésztörténet-tudomány szemszögéből tekint rá a témára, kiemelve, hogy mivel a vizsgált időszak még időben túlságosan közel van, egyelőre csak néhány jellemzőnek vélt vonásra szorítkozhatnak.

46 *Major Máté: A „szép” és a „művészi” mai építészetünkben. In: Major i. m. 1969 (43. j.) 145–168.* A cikk eredetileg a *Magyar Tudomány VI. 1961/3. számában* jelent meg (607–621.).

47 *Uo. 161.*

48 *Major Máté: Építészet és társadalom. In: A Magyar Építőművészek Szövetsége jubileumi közgyűlése 1961. MÉSZ, Budapest 1961, 78.*

49 *Máté Major: Matter and Form in Hungarian Industrial Architecture. The New Hungarian Quarterly III. 1962/ 7. szám, 120–122.*

50 *Uo. 122.*

51 *Nagy Elemér: Ipari építészetünk – építészetünk. MÉI XIV. 1965/6. szám, 336–338.*

52 *Takács Gyula: Az IPARTERV üdvözlí az U.I.A. Ipari Építészeti Szemináriumát. IÉSZ 22. szám (1964), 1.*

53 *Takács Gyula: 20 éves az IPARTERV. IÉSZ 25. szám (1968), 1.*

54 *Arnóth i. m. 1972 (4. j.) 152–160.*

55 *Uo. 153.*

56 E sorok szerzője 2011 és 2015 között számos IPARTERV-es építéssel készített interjút, s ezek közül több is erre a következtetésre sarkallta. (Interjúalanyok: Almstaier Ottó, Arnóth Lajos, Bajnay László, Borostyánkői Mátyás, Böhönyey János, Callmeyer Ferenc, Földesi Lajos, Hajmási Péter, Rimanóczy Jenő, Virág Csaba.)

57 A Kádár-rendszer első évében, 1957-ben nem adtak át Ybl Miklós-díjakat, mint ahogy az 1959-es év is kimaradt.

58 Bajnay László (1958), Polónyi Károly (1961), Gulyás Zoltán (1962), Emődý Attila (1963), Földesi Lajos (1963), Mináry Olga (1964), Arnóth Lajos (1964).

59 *György i. m. (7. j.) 3.*

60 Ezek közé tartozik többek között: Gulyás Zoltán: *Chemolimpex irodaház, Budapest, 1960–1963*; *Uő: Társasház, Fehérvári út, Budapest, 1957–1959*; *Mináry Olga: 527-es sz. társasház, Óbudai Kísérleti Lakótelep, 1958–1960*; *Molnár Péter: OTP társasház, Budapest, Széchenyi rakpart, 1962*; *Uő és Mühlbacher István: Kőbánya Mozi, Budapest, 1960–1964*; *Rimanóczy Jenő: OTP társasház, Budapest, Maros utca, 1961–1965.*

61 A legfontosabb tervezők többek között: *Mináry Olga, Czuppon Éva, B. Mueller Éva, Edvi Lászlóné, Zeőke Gabriella, L. Márfa Rozália, Cs. Juhász Sára.*

62 Mináry Olga önéletrajza – 1975. január. Mináry Olga hagyatéka, Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, ltsz. nélkül.

63 Néhány a legfontosabb alkotások közül: Czuppon Éva: Papírgyár, Dunaújváros (tervezőtárs: Rác György), 1964–1967; Edvi Lászlóné: Humán Intézet – Gyógyszergyár, Gödöllő. 1964–1967; Cs. Juhász Sára: Esztergomi Szerszámgépgyár szociális egységei és irodaépülete, 1964–1966; L. Márfai Rozália: Eternit Művek Csögyára, Nyergesújfalu (tervezőtárs: Márton Botond), 1960–1962; Mináry Olga: Gyógyszerraktár, Debrecen (tervezőtárs: Herkó Dezső), 1966–1968; Úó: Alumíniumipari Tröszt székháza, Budapest (tervezőtárs: Thoma Levente), 1964–1967; Zeöke Gabriella: Gördülőcsapágygyár új csarnoka, Debrecen (tervezőtárs: Füzér István), 1962.

64 Minderről l.: *Péter Haba: Women in Hungarian Industrial Architecture between 1945 and 1970*. In: Michela Rosso ed.: *Investigating and Writing Architectural History: Subjects, Methodologies and Frontiers – Papers from the Third EAHN International Meeting*. Politecnico di Torino, 2014. pp. 846–854. <http://www.eahn2014.polito.it/EAHN2014proceedings.pdf>

65 A modernizáció és a női emancipáció összefüggéseiről l.: *Schadt Mária: 'A feltörekvő dolgozó nő': Nők az ötvenes években*. Pécs 2002.

66 *Haba* i. m. 2014 (64. j.) 852–853.

67 *Arnóth Lajos: Szendrői Jenő. Új Magyar Építőművészet* 2002/1. szám, 46.

68 A legfontosabb munka ebben a vonatkozásban: *Szendrői* i. m. 1965 (38. j.). Szendrői két fontos, a hazai építészet egészének teljesítményét bemutató válogatás-kötet szerkesztője is volt, melyekben az ipari építészetnek bőséges teret engedett: *Szendrői Jenő* et al. szerk.: *Magyar építészet 1945–1955. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Budapest 1955; *Szendrői – Rojtkó* i. m. (4. j.)

69 *Kovalovszky Márta: „Jég és aszály közt játszi évszak”*. A hatvanas évek. In: *Hans Knoll – Jolsvai Júlia* szerk.: *A második nyilvánosság. XX. századi magyar művészet*. Budapest 2002, 196–199.; *Zwickl András: A neovanatgard jelentkezése – az IPARTERV, a Szürenon és Balatonbogar*.

lár. In: *Andrási Gábor, Pataki Gábor* et al.: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Budapest 1999, 166–175.

70 Erről Rác György lányának, Rác Máriának visszaemlékezéséből, illetve édesapjáról írt életrajzából értesülünk: *Rác Mária: Életrajz. Építészfórum*, 2007. január 12. <http://epiteszforum.hu/racz-gyorgy-emlekkiallitas-a-hap-ban>. A Rác Györggyel 1988-ban készült életútinterjúban azonban az IPARTERV-kiállításokról nem esik szó.

71 Rác György szakmai pályafutásának erről az aspektusáról részletesen beszámol: *Életútinterjú Rác György építésszel*. Készítette: Szabóné Dér Ilona, 1988. április–június. *Oral History Archivum*, nyilv. sz.: 135.

72 *Janáky* i. m. (4. j.) 4.

73 Megjegyzendő, hogy az ipari építészeti e lassú, de teljesen egyértelmű sematizálódása nem írható kizárólag a tipizálás és az építőipari gyakorlat számlájára. Az 1960-as évek során olyan gyártástechnológiai változások következnek be, amelyek révén az ipari létesítmények egyre kisebb hányada követelt meg olyan komplex, zárt épületszerkezeteket, mint korábban, s mind inkább csupán provizórikus jellegű, könnyűszerkezetes „védő-épületeket” igényeltek. Ez a bonyolult esztétikai kérdéseket is felvető folyamat ekkoriban főleg a vegyiparban, a villamosenergia-iparban és az építőanyag-iparban volt szembeutú. (Erről a villamosenergia-ipari építkezések vonatkozásában l.: *Péter Haba: Expression of energy. The architecture of power stations in Hungary between 1945 and 1970 Part II. Periodica Polytechnica Architecture* XLIII. 2012/2. szám, 66–73. <http://www.pp.bme.hu/ar/article/view/7289/6241>) A könnyű-, gép- és élelmiszeripar az automatizáció fokozódása révén egyre inkább az ún. univerzális típus szerkezetekre tartott igényt, amely szintén egyfajta építészeti tévesztést okozott. Megjegyzendő, hogy erre a problémakörre az 1970-es évek első felében az IPARTERV fiatal tervezői, Janáky István, Reimholz Péter és Magyar Péter egy sajátos, kritikai jellegű, a korszak nyugat-európai építészeti tendenciáira is reagáló építészeti elmélet és tervezési módszer kidolgozásával válaszoltak.

74 *Arnóth* i. m. 1972 (4. j.) 159–160.

NIMBUS AND IDENTITY

RECEPTION OF THE IPARTERV ACTIVITY IN THE EARLY KÁDÁR AGE

The imposition of socialist realism caused great loss of prestige and intellectual confusion in Hungarian architecture. After 1956, in the first years of the Kádár era it was preoccupied by a sort of “self-rehabilitation” and by the related aim of reviving Hungarian modernism. In this period of search the new architectural phenomena in industrial investments attracting the attention of designers and architecture theoreticians active in other areas of architecture assumed special significance.

Under the industrializing programs central to the party propaganda, there was clear-cut political intention for a long time to build materially and technically good-quality, well-designed, monumental industrial building complexes. Architectural creativity received a great boost from the efforts to create structural systems in view of the western engineering innovations and tendencies of form,

adapted flexibly to the specificities of the industrializing program launched in the late 1950s, to the new technological systems and the transforming conditions of the building industry and economy.

It is not accidental therefore that a certain nimbus evolved soon around the central institution of the field, the Industrial Building Design Company (IPARTERV): the company gradually became a special creative workshop, and industrial architectural planning became a booming branch of the economy. The reception of the IPARTERV activity in the early Kádár era was dominated by the emergence of this nimbus. The aim of the paper is to explore the decisive architectural and engineering approaches, personal and collective planning roles, architectural theoretical tendencies and political factors that shaped the specific role of this company.

HABA Péter művészettörténész, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Design- és Művészettörténeti Tanszék / art historian, Moholy-Nagy University of Art and Design Budapest, Department of Design and Art History, phaba@mome.hu

Kulcsszavak: Ipari Épülettervező Vállalat (IPARTERV), ipari építészet, modern építészet, szerkezeti esztétika, szocialista realizmus, 1950-es évek vége / *Keywords:* Industrial Building Design Company (IPARTERV), industrial architecture, modern architecture, structural esthetic, socialist realism, the 1950s